

De riviernaam *Rupel* en het toponiem *Rupelmonde*⁽¹⁾

Indeling

1. De verschillende vormvarianten en de oorspronkelijke naam
2. Etymologie
3. Romeinen aan de Rupel?
4. De vele varianten van de riviernaam
5. De samengestelde naam Rupelmonde
 - 5.1. De historische attestaties
 - 5.2. Vormen met lange vocaal
 - 5.3. De Oost-Vlaamse vormen met oorspronkelijk korte vocaal
 - 5.4. De vormen met ontronde vocaal
6. Sporen van late ingweonismen aan de Schelde
 - 6.1. Een miskend ingweonisme
 - 6.2. Een onbekend ingweonisme
 - 6.3. Primaire en secundaire ingweonismen

Literatuur

Samenvatting

De riviernaam *Rupel* [rypəl] (prov. Antwerpen) kan worden gereconstrueerd als **rūpina*. Er wordt verondersteld dat de naam teruggaat op de Indo-Europese wortel **reub* ‘breken, scheuren’. Behalve bezwaren van fonologische en historische aard is echter problematisch dat de naam geen parallellen heeft in de Oudeuropese hydronymie. De gereconstrueerde naam is daarentegen, zoals reeds gesuggereerd door Devleeschouwer 1975, althans in vorm volledig identiek met het Laatlatijnse *rūpīna*, dat met zijn opeenvolgende betekenissen ‘bergkloof > rivier in een ravijn > kanaal’ echter slechts bekend is in de

⁽¹⁾ Mijn dank aan Karel Leenders en Luc van Durme voor hun commentaren en aanvullingen bij een eerste versie van dit artikel. Uiteraard zijn zij niet verantwoordelijk voor eventuele onjuistheden die in mijn bijdrage zijn blijven staan.

toponymie van Noord-Italië, Zwitserland en Zuid-Frankrijk. De etymologie van de riviernaam wordt verder gecompliceerd door de verwarrende variatie in de historische attestaties van de stamklinker en de eindmedeklinker. In deze bijdrage wordt verondersteld dat de lange /ȳ/, die in Brabant was ontstaan door secundaire umlaut, werd ingekort tot /y/ in de aangrenzende Vlaamse dialecten, waar /ȳ/ een onbekend foneem was toen de Brabantse riviernaam er werd ontleend bij de stichting van het stadje *Rupelmonde*. In de noordelijke Vlaamse dialecten werd de ingekorte /y/ ontrond tot /i/ (*Ripelmonde*) en in de twaalfde eeuw klankwettig gerekt tot /ē/ (*Repelmonde*). Het 'Ingweoonse' karakter van deze ontronding is door de perifere en onverwachte vindplaats tot nu onopgemerkt gebleven, maar wordt bijkomend bevestigd door de archiefvondst van een ander tot nu onbekend geval van Ingweoonse ontronding (*nitscip*) uit dezelfde streek.

Summary

The river name *Rupel* [rypəl] (prov. Antwerp) can be reconstructed as **rūpina*. The name is assumed to be related to the prehistoric root **reub* 'break, tear, erode'. Apart from phonological and historical objections, it remains problematic that no name parallels can be found in the Old European hydronymy. The reconstructed name is, as was already suggested by Devleeschouwer 1975, at least in form and perhaps by accident, identical to Late Latin *rūpīna*, which, however, with its successive meanings 'rock gorge > canyon river > canal' is only known in the toponymy of northern Italy, Switzerland and southern France. The etymology of the river name is further complicated by the confusing variation in the historical attestations of the stem vowel and the last consonant. The long /ȳ/ of **rȳpina*, which in Brabant arose as an effect of secondary umlaut, was shortened to /y/ in the Flemish dialects, where /ȳ/ by the end of the eleventh century was an unknown phoneme at the time the Brabant river name was borrowed with the creation of the Flemish town of *Rupelmonde*. In the northern Flemish dialects

the new short /y/ was unrounded to /i/ (*Ripelmonde*), which in the twelfth century regularly lengthened to /ē/ (*Repelmonde*). The 'Ingvaemonic' character of the unrounding has hitherto remained scholarly unnoticed due to its peripheral and unexpected location. It is confirmed, however, by the archival finding in the same region of another hitherto unknown unrounding instance (*nitscip*).

1. De verschillende vormvarianten en de oorspronkelijke naam

Rivierenamen worden beschouwd als de oudste taalkundige relictten in het landschap. Door de grote tijdsdiepte onttrekken de meeste zich aan een sluitende verklaring. Vaak heeft men er zelfs het raden naar aan welke (pre)historische taal ze moeten worden toegeschreven.

Een van die raadselachtige hydroniemen is *Rupel*, de naam van een korte, amper twaalf kilometer lange, brede zijrivier van de Schelde die gevormd wordt door de samenvloeiing van Nete en Dijle bij Rumst.

In zijn *Toponymisch Woordenboek* heeft M. Gysseling (1960) op grond van zijn strikte methodologische selectiecriteria geen attestaties van de riviernaam zelf opgenomen, maar slechts indirecte vermeldingen in het samengestelde toponiem *Rupelmonde*: 1171 *Rupelmundam* (acc.), 1187 *Ripelmunda*, 1340 *Ripelmonde*, *Repelmonde*. De oudste attestatie van de riviernaam zelf (*Rupenam*, in de Latijnse accusatief) werd in het woordenboek niet opgenomen, omdat ze voorkomt in handschriften uit Aulne en St.-Truiden die door hun laattijdigheid niet aan Gysselings selectiecriteria voldeden. De vorm *Rupenam* is overgeleverd in de *Vita s. Rumoldi*, geschreven door Theodericus van St.-Truiden tussen 1098, het jaar dat Theodericus uit zijn Gentse ballingschap naar St.-Truiden terugkeerde, en 1107, het jaar van zijn dood. De naam komt in een ander handschrift voor met de variant *Ruperam*, met de toevoeging *vulgo Ruypel* in de 16^e-eeuwse uitgave van Surius (1570-1575) (AS Juli I, ed. 1867: 214-237). De attestatie in de *Vita s. Rumoldi* is belangrijk omdat ze

verwijst naar de rivier zelf en geen secundair onderdeel is van de samenstelling *Rupelmonde*, die verwijst naar een dorp dat bovendien niet aan de Rupel ligt, maar om evidente redenen van fysisch-geografische aard zelfs meer dan één kilometer van de Rupelmonding verwijderd ligt.⁽²⁾ Die vaststelling is van belang bij de duiding van de merkwaardige afwijkingen tussen de naam van de rivier en de naam van het dorp (zie verder).

Niet alleen de etymologie van de riviernaam is immers intrigerend, maar ook de ongeziene vormvariatie in de historische attestaties, zowel wat de stamklinker betreft als de eindconsonant. De belangrijkste vormvarianten zijn de volgende (naar Devleeschouwer 1975; Roelandts 1950: 168; VW 2016: 278-279):

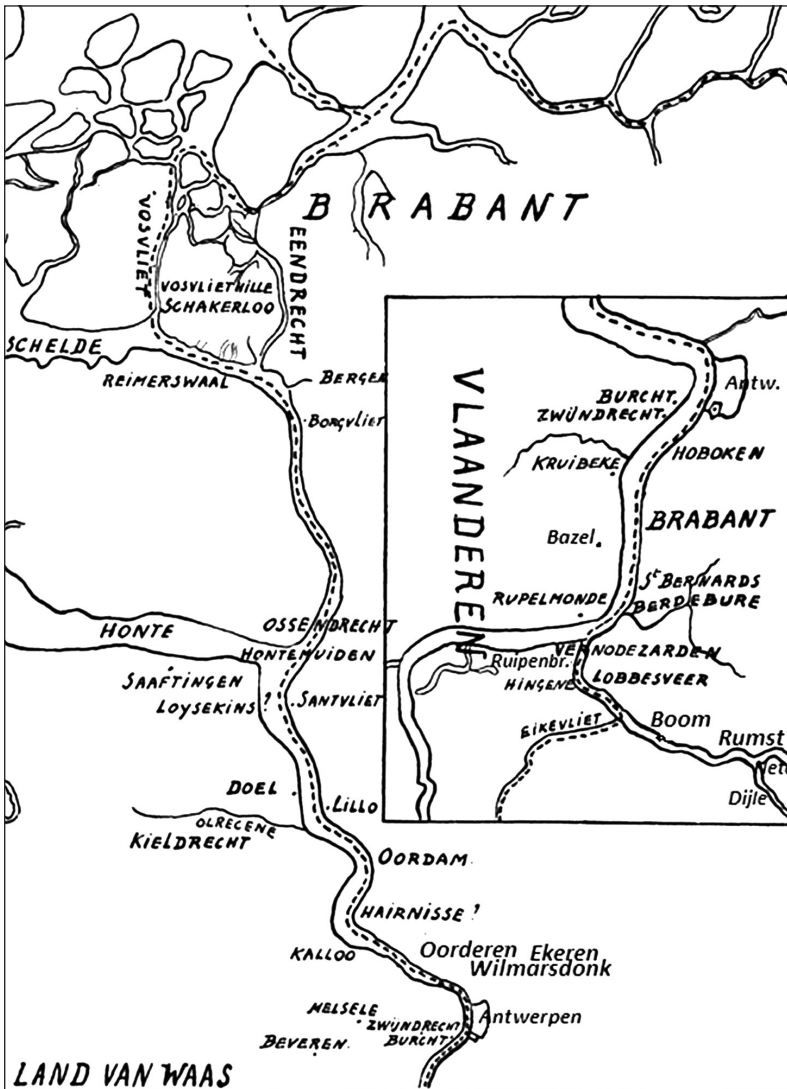
- ca. 1100 *Rupena*
- 1171 *Rupelmunda*
- 1187 *Ripelmunda*
- 1303 *Rupene*
- 1340 *Repelmonde*
- 1345 *Rupenbroch*

(2) Het gebied ten noorden van Rupelmonde vlak tegenover de Rupelmonding ligt onder de zeespiegel en was ongeschikt voor een nederzetting. De merkwaardig grote afstand van Rupelmonde t.o.v. de Rupelmonding heeft vroegere geschiedschrijvers verkeerdelijk doen besluiten dat de Rupelmonding zich in de loop der eeuwen aanzienlijk zou hebben verlegd. De Potter en Broeckaert (1879: 9, 21) schrijven dat de monding “naar men wil” eertijds veel breder zou zijn geweest, maar door bedijkingen zou zijn versmald “zonder dat men het juiste tijdstip weet aan te duiden”. Recenter heeft Van der Hertten (1989: 216, 233, met verwijzing naar de licentiaatsverhandeling van Van Esbroeck 1968) aangenomen dat de monding van de Rupel omstreeks 1300 nog tegenover Rupelmonde lag. Voor geen van deze beweringen, die enkel zijn bedoeld om te verklaren waarom Rupelmonde zover uit de richting ligt, is er enig bewijs. Men stelt daarentegen vast dat op de Brabantse oever pal tegenover Rupelmonde reeds in 1220 sprake is van het *Rupenbroc* en, ongeveer bij het huidige veer, in 1331-32 van de plaats *Vernodezarden*, waar sommige schippers poogden aan de grafelijke tol te ontsnappen (zie het inliggende kaartje op de bijgevoegde situatieschets). De zonderlinge naam is de genitief van de vrouwnaam *Ver Odiarde/Ogiarde*, met een Romaanse assiblatie. Ik ben er ondanks de zeldzaamheid van de naam (< **Aud-gard*) niet in geslaagd de identiteit van deze voorname dame te achterhalen. Een aantal 12^e- en 13^e-eeuwse vrouwenamen op *-iardis*, voornamelijk uit Oost-Vlaanderen (*Litiardis*, *Thitiarden*, *Wulfiardis* e.d.) is te vinden bij Tavernier-Vereecken (1968: 29-32).

- 1380/81 *Rijpelmonde*
- ca. 1500 *Reppremont*
- 1561 *Ruype*
- 16^e eeuw *Ruypel*

De vorm *Rupena* met *-n-*, zoals omstreeks 1100 opgetekend door Theodericus van St.-Truiden, is zeldzaam vergeleken bij die met *-l-*, maar is, zoals ook Devleeschouwer (1975) en *Vlaamse Waternamen* (2016: 279) in tegenstelling tot Gysseling (1960) veronderstellen, zonder enige twijfel oorspronkelijker. De juistheid van de oudst geattesteerde vorm *Rupena* wordt bevestigd door latere excerpten: 1288 *totter nedersten ebbe vander rupenen*, 1303 *op de rupene* (Devleeschouwer 1975: 18). Nadien komt de vorm met *-n* niet meer voor. Hij bleef echter bewaard in het toponiem *Ruipenbroek* in Hingene dankzij de assimilatie met de bilabiale /b/. De naam van deze polder, die met een zijde aan de Schelde, met een andere aan de Rupel grenst en nu doormidden wordt gesneden door het Zeekanaal naar Brussel (zie bijgevoegde kaart naar Prims 1931), komt reeds voor in 1220 *Rupenbroc*, 1345 *Rupenbroch* (zie 4). Mogelijk gaat ook de eenmalige attestatie 1311 *rupemunda* (zie verder) via een assimilatie *-nm-* > *-m-* op de oorspronkelijke vorm terug. De naam van de rivier zelf behield tot in de veertiende eeuw de vorm *Rupene*. De vormen met *-l-* verschijnen pas in 1336 *la Rurple*, 1389 *in de Rupel*, 1436 *opte riviere van der Ruple by Ruymst* (AA 29: 70). In de samenstelling *Rupelmunda* komt de gedissimileerde vorm met *-l-* echter al voor in 1171. Het toont aan dat de dissimilatie in de hand werd gewerkt door het toegenomen aantal lettergrepen en sonoranten (liquidae en nasalen) (zie verder).

De vorm met *-n-* is ook om taalkundige redenen de oudste. De huidige standaardvorm met *-l-* is te verklaren als een dissimilatie van *Rupena*. Een opeenvolging van *r...n* binnen hetzelfde woord wordt gemakkelijk gedissimileerd tot *r...l*. Vergelijk: *regen* > limb. *règel*, mnl. *terninc* > *teerling*. Een toponymisch voorbeeld is (*Eigen*)*Brakel*, dat berust op een dissimilatie van 1160 *Bracna*, ca. 1190 *Braken*, 1372 *Eyhenbraechenen* (sic;

De Beneden-Zeeschelde als grens tussen het Graafschap Vlaanderen en het Hertogdom Brabant aan het eind van de middeleeuwen (vrij naar Prims 1931: 920).

Carnoy 1948: 101). De oorspronkelijke, niet-gedissimileerde vorm met *-n-* leeft voort in het Franse exoniem *Braine*. Voor de omgekeerde ontwikkeling, waarbij *Rupela* gedissimileerd zou zijn tot *Rupena*, zijn daarentegen geen parallellen te vinden.

Louter theoretisch moet ook worden rekening gehouden met een oorspronkelijke vorm **Rupara*. Carnoy (1949: 601) beschouwde **Rupara* als de “*evident*” oorspronkelijke naam van de Rupel wegens het suffix *-ara*, dat inderdaad tal van oude hydroniemen vormt: *Ijzer, Demer, Dender, Oise* (< *Isara*), *Samber* enz. **Rupara* zou later tot **Rupela* zijn gedissimileerd. Een dissimilatie van twee identieke liquidae (*r...r* of *l...l*) is een courant verschijnsel, zeker in gesproken taal en in lokale taalkringen: *karper* > dial. *kerpel*, *moorter* > *moortel* (in toponiemen en familienamen), 1265 in *Runcherio* > *Runkelen* (Limb.).⁽³⁾ Voorbeelden van een dissimilatie van twee laterale liquidae (*l...l*) zijn de familienamen *Versprille* (Bassevelde 1334 *van Spilhille*) (Van Durme & Gysseling 2017) en *Van Tulder* (1470 *van Tuldel*) (AA XIX: 195). Wanneer de dissimilatie anticipatief plaatsgrijpt, ontstaat vaak een nasaal: mediolat. *costurarius* > mnl. *custenare* ‘koster’, mnl. *cameriere* > *kamenier*, *toveraar* > *tovenaar*, *cloflooc* > *knoflook*, *cluppel* > *knuppel*.

Een vorm **Rupara* als oorspronkelijke naam voor de rivier, zoals verondersteld door Carnoy, moet evenwel worden uitgesloten. Hij heeft nooit bestaan, noch als oorspronkelijke naam van de rivier, noch als tussenstadium in een tweevoudig dissimilatieproces *Rupena* > **Rupera* > *Rupela*. De vorm met *-r-* is in tegenstelling tot die met *-n-* of *-l-* archivalisch nergens

(3) Indien de liquidae verschillen, worden ze vaak omgewisseld: dial. *orgel* > *elger*, *kervel* > *kelver*. Het verschijnsel is typisch voor lagere of lokale taalregisters. Men treft het in geschreven vorm dan ook vooral aan in plaats- en familienamen die slechts in een beperkte taalkring bekend zijn. Losse voorbeelden zijn naast de reeds genoemde gevallen toponiemen als *Vlierzele* > dial. [vrizəl], *Vladslo* (992 *Frordeslo*, 1119 *Flardeslo*, dial. [vlazjele] (VG 2010). Dissimilatie van liquidae is ruimer geaccepteerd en vertoont een zekere systematiek indien het morfemen betreft. In het Nederlands zijn aldus de uitgangen van de frequentatieve werkwoorden op *-eren* of *-elen* complementair verdeeld. Indien de stam van het werkwoord *r* bevat, is de uitgang *-elen* (*druppelen, brokkelen, strompelen*), indien *-l-* dan *-eren*: *flakkeren, bulderen, blakeren* (Van Loon 2014: 187).

geattesteerd tenzij in de twijfelachtige variant *Rupera* in een handschrift van de *Vita s. Rumoldi* (zie boven) en in enkele laat-tijdige dialectvormen van het toponiem *Rupelmonde*. Het dorp staat in het plaatselijke dialect behalve als [rɛpmɔnt], [rɛpəlɔnt] ook bekend als [rɛpərɔnt] (VG 2010: 218). Tot twee generaties geleden was in Boom nog de vorm [rɔʔpərɔmɔnt] ‘Rijperemont’ naast [rɔʔpəlɔmɔnt] te horen (Devleeschouwer 1975). De Rupelmondse Baan heette in Ruisbroek (aan de Rupel) de [rɔʔpərɔmɔnsə ba.ʰn] ‘Rijperemondse Baan’. De oudste attestatie met de *r*-vorm dateert pas van omstreeks 1500 (*reppremont*, zie 5.1). De variant met *-r-* is dus duidelijk een jongere dissimilatie van de standaardvorm met *-l-*. Aangezien hij enkel voorkomt in de samenstelling *Rupelmonde*, maar nooit in de rivier-naam zelf, moet hij ontstaan zijn als gevolg van de combinatie met de nasale consonanten in het bestanddeel *-monde*. Het verschijnsel is typisch voor meerlettergrepige woorden met een opeenstapeling van liquidae en nasalen. Men vergelijk *liberaal* > dial. *riberaal*, *regenen* > Kempens *rengerēn*, *Sint Nicolaas* > **sinteneklaas* > *sinterklaas* (Pauwels 1938). Het verschijnsel is niet tot het Nederlands beperkt. Een bekend en oud voorbeeld is het Waalse exoniem voor *Tienen*: 1178 *Thienelemont*, 1209 *Therēlemont*, nu *Tirlemont*.

2. Etymologie

De etymologische betekenis van de riviernaam *Rupel* is nog steeds niet opgehelderd. Carnoy (1949: 601) bracht de naam in verband met Keltisch **ruppo-* (< **rubno-*) ‘kribbig dier dat met zijn hoorns doorboort’, een dierenmetafoor die volgens Carnoy wel meer voor onstuimige rivieren zou zijn gebruikt. Hij is daarin door niemand gevolgd. Gysseling (1983: 167; 1960) reconstrueert de naam als **Rupila*, dat hij verklaart uit een ie. wortel *(*e*)*reup* met de betekenis ‘uitbuigend, schitterend’. In *Vlaamse Waternamen* (2016: 278-279) wordt op grond van de oudste attestatie *Rupena* in de *Vita s. Rumoldi* uitgegaan van een grondvorm **rupina* (met korte /u/), die verband zou houden met een Indo-Europese wortel **reup* ‘uitscheuren, breken’,

verwant met lat. *rumpere*, *ruere* enz. Herkomst uit de wortel **reup* is echter uitgesloten aangezien die door de Eerste Klankverschuiving in het Germaans tot **reuf/reuþ* evolueert (met ablaut **rauþ*, **ruþ*), zoals in got. *biraubon*, oe. *réofan* ‘roven’, ono. *rjúfa* ‘afbreken’, du. *Raub*, nl. *roof*, *ruiven*, *roven*. Voor een woord met *-p* als *Rupel* moet worden uitgegaan van een ie. wortel **reub*, die ongeveer dezelfde betekenis had.⁽⁴⁾ De ablautende vorm **roub* leidde in het Germaans tot o.m. got. *raupjan* ‘kaalplukken’, oe. *rīepan* ‘leegroven, plunderen’, du. (*sich*) *raufen* ‘vechten’, mnl. *rōpen* ‘kaalplukken’ (meestal van stelen of stengels) en *haerrope* ‘plukharen, haartjepluk’. Van de nultrap **rub* werd het intensivum **rupjan* afgeleid, terug te vinden in Middelenengels *ryppen* (waaruit Engels *to rip*), Middelhoogduits *rupfen* ‘rukken, sleuren, scheuren’, Oudnoors *ruppa*, *rupla* ‘losrukken’, *rupl* ‘buit, roof’ (Torp-Falk 1909: 352; Orel 2003: 299, 309). Volledigheidshalve moet nog worden gewezen op de formele gelijkenis met du. *Raupe*, Hollands *ruip*, Zeeuws-Hollands *rijp* ‘rups’, dat algemeen tot dezelfde wortel **reup* of **reub* ‘breken, scheuren’ wordt gerekend (daarover de Vaan 2000).⁽⁵⁾

(4) De duidelijk verwante betekenis van **reup* en **reub* geeft aan dat moet worden uitgegaan van een ie. wortel **rew*, die met *-p* of *-b* werd uitgebreid. Het semantisch verschil tussen beide varianten is uiteraard nog moeilijk te achterhalen. Misschien was de ene worteluitbreiding een expressieve variant (denk aan *buigen* vs. *bukken*, *nijgen* vs. *knikken*) of ontstond het onderscheid door een accentverschil of door assimilatie met een andere consonant, zoals wordt aangenomen voor *-pn-* > *-bn-* in voorttonige positie (zie de Vaan 2000: 170-171).

(5) Het *s*-formans in het typisch Nederlandse *rups* met de raadselachtige Vlaamse varianten *rupseme*, *ripseme*, *rupsene* is volgens de Vaan (2000: 160, 170) ontstaan onder invloed van mnl. *ropsenen*, du. *rüpsen*, *rülpsen* ‘boeren, braken, overgeven’. Het *s*-suffix (dat ontbreekt in du. *Raupe*, Pools *rup*, Tsj. *roup* ‘wormen’) is zoals vaak bij formantia het resultaat van een syncretisatie van morfemen van uiteenlopende aard. Er is per definitie dan ook geen welomlijnde betekenis meer aan te geven. Wel lijkt het formans, wellicht nog als ver gevolg van zijn herkomst uit een ooit gemotiveerd morfeem, als een katalysator woorden uit hetzelfde betekenisveld aan te trekken (zie o.m. Brugmann 1906, II, 1: 546-547; Krahe-Meid 1969: 135). In het Germaans groepeerde het *s*-formans nogal wat benamingen voor vervelende insecten: *weps*, *wesp* (< ohd. *wafsa*), *daas* (dial. *daze*, *dabs* e.a.) (over dit woord Goossens 1985), du. *Bremse* (nld. *brimissa*), dial. *meurs* (wellicht verwant met mnl. *muesye*, wvla. *meuze*, *meze* ‘steekmug’), *trips*, *luis*, *wants* < *wandluis*, *miets* (ontlening van eng. *midge*?). Men kan hier dus spreken van exaptatie.

De Brabantse benamingen van de Rupel (zie hierna) maken duidelijk dat de oorspronkelijke naam een lange klinker bevatte en dus werd gevormd van de restrap **rūp*. Die ablaut is in het Germaans kenmerkend voor een subklasse van de sterke werkwoorden, de zogeheten aoristpresentia *buigen, kruipen, luiken, ruiken, sluiten*. De klasse is vooral in het Nederlands sterk ontwikkeld vergeleken met de overeenkomstige Duitse werkwoorden *biegen, schliessen, kriechen, riechen* enz. De aoristpraesentia met de *ū*-trap zijn een eerder recente ontwikkeling die niet ouder is dan het Gemeengermaans (eerste eeuwen n.C.). De klasse ontstond naar analogie van de sterke werkwoorden van de eerste ablautklasse, die gekenmerkt worden door een lange /ī/: osa. *stīgan, skīnan, rīdan* ‘stijgen, schijnen, rijden’ enz. (Van Loon 2014: 26, 40, 129). Op welke manier een substantief zoals *Rupel* een restrap kan hebben ontwikkeld, moet echter een open vraag blijven.

Theoretisch kunnen *Rȳpel* en *Ruipel* ook teruggaan op een ogm. oervorm **reupina*. Ze zouden dan op dezelfde manier zijn ontstaan als **keukīn > *kiukin > kuiken, *deuri > diuri > duur, liudi > lui(den), piudisk > Duits* enz. Die mogelijkheid is echter om dialectogeografische redenen uitgesloten. De beschreven ontwikkeling is wel eigen aan de oostelijke dialecten (en het Standaardnederlands), maar is onbekend in de West-Brabantse en Vlaamse dialecten, waar /eu/ onder alle omstandigheden tot /ī/ evolueerde, zoals nog te zien in de dialecttegenstellingen *kieken/kuiken, dier/duur, lieden/lui(den), Diets/Duits, stieren/sturen, vier/vuur* (Van Loon 2014: 127-129). Indien *Rupel* op **reupina* zou teruggaan, zou de rivier op dit ogenblik **Ri(e)pel* heten.

De meeste verklaringen van dit ogenblik gaan uit van een wortel **reup* (beter dus **reub/rūb*) met de grondbetekenis ‘afbreken, roven, plukken, trekken, schuren, wrijven’. Het blijft gissen welke van die abstracte betekenissen achter de naam *Rupel* schuil kan gaan. In *Vlaamse Waternamen* 2016 wordt de naam geduid als ‘de uitschurende, de doorbrekende’, wat ook wel past bij de fysische realiteit zoals we die nu kennen. De Rupel, die in Boom en Niel tot in de twintigste eeuw gewoon *tSchelt* of “het water” werd genoemd (Roelandts 1950: 169) (reeds 1445

de Scelt te Boeme), is de breedste en diepste zijrivier van België.⁽⁶⁾ Het verschil tussen de getijden bedraagt 3 m, waarbij de rivierbreedte varieert van ca. 100 tot meer dan 200 m. De krachtige getijdenwerking moet al omstreeks 1100 Theodericus van St.-Truiden zijn opgevallen wanneer hij in de *Vita s. Rumoldi* beschrijft dat de Schelde de branding van de zee tot in de *Rupena* opstuwt: *Scaldis fluvius aestum maris in Rupenam* (variant *Ruperam*) *usque remittit*. De Rupel moet ook al twee eeuwen vroeger een behoorlijke waterweg zijn geweest aangezien de Noormannen in 891 langs de Dijle, een zijrivier van de Rupel, tot bij Leuven oprukten waar ze door Arnulf van Karintië definitief werden verslagen. De historische gegevens stemmen overeen met de recentste geologische inzichten volgens welke de getijdenamplitudes van de Schelde tussen 800 en 1100 gevoelig moeten zijn toegenomen (Kiden 2006: 279, 288).

De Rupel heeft dus misschien zijn naam te danken aan de uitschuring van de oevers als gevolg van de sterke getijdenwerking of aan de krachtige wervelstromingen bij de brede uitmonding in de Schelde. Een bezwaar tegen die verklaring is dat die hydrologische werking pas dateert van na de Romeinse tijd. Men neemt immers aan dat de Benedenschelde bij Kruibeke omstreeks 400 n.C. nog niet onderhevig was aan de mariene getijdenwerking (Kiden 2006: 287-288; Verboren & de Haan 2012: 158).⁽⁷⁾ Indien de naam *Rupel* verband houdt met die ingrijpende hydrologische verandering, kan hij uiteraard geen prehistorisch hydroniem zijn. Een ander bezwaar is dat een

⁽⁶⁾ In de vroegere Belgische leerboeken aardrijkskunde werd naar Frans voorbeeld een onderscheid gemaakt tussen *stromen* (*fleuves*), voor rivieren die in zee uitmonden, en *rivieren* voor zijrivieren. In de plaatselijke lagere scholen werd in de aardrijkskundeles met trots aangeleerd dat de Rupel de kortste, breedste en diepste rivier was van België. Het terminologisch onderscheid tussen *stroom* en *rivier* is ook historisch te verantwoorden omdat de begrippen juridisch een andere lading dekten. Zo bezat de graaf van Vlaanderen krachtens zijn stroomrecht op de Schelde alles wat door eb en vloed op de slikken en oevers achterbleef of aanspoelde (Van Werveke 1930: 227).

⁽⁷⁾ Zie nu Storme e.a. (2016) voor de postglaciale evolutie van het Benedenscheldebekken tot de elfde eeuw (met dank aan K. Leenders voor deze verwijzing).

krachtige getijdenwerking op de oevers bij tal van andere rivieren voorkomt, maar vrijwel nergens in omringende taalgebieden tot een in vorm vergelijkbaar hydroniem heeft geleid, noch in het Duits (Greule 2014), het Noors (Sandnes & Stemshaug 1990), het Frans (Loicq 2014; Nègre 1991; zie echter 3), noch in het Slavisch (Miklosich 1886) of het Baltisch (Gerullis 1922: 145). Een naam die naar de vorm enigszins in de buurt komt, is die van de stad en regio *Ruppin* in het Land Brandenburg, die wordt afgeleid van Oudpolabisch **rupina* ‘Wassergrube, Wasserloch’ (Foster 1998: 483). In het Oudgermaans had dit (Slavische?) woord echter de sporen van de Eerste Klankverschuiving (**rufina*) moeten vertonen.

Een andere naam die gelijkenis vertoont met de *Rupel*, is die van de *Ribble* in Noord-West-Engeland. De Ribble ontspringt bij Ribblehead en mondt na ca. 100 km uit in de Ierse Zee. De naam verschijnt in de bronnen vanaf ca. 1000 meestal als *Ribbel*, *Ribel*, *Ribbill*. Ekwall (1968: 340-341) toont echter aan dat de vormen met /b/ niet oorspronkelijk zijn, maar teruggaan op oudere vormen met /p/. Hij vergelijkt de naam met die van de riviernaam *Dibble*, die teruggaat op *Dephil*, en met Engels *pebble* uit Oudengels *papelston* ‘kiezelsteen’. Zijn meest doorslaggevende argument is dat de *Ribble* zelf enkele keren met -p- is overgeleverd: ca. 715 (kopie 11^e) *Rippel*, ca. 1350 (kop. 1400) *Ryppell*, *Rupill*, *Rippul*, 1387 *Rypel*. Ekwall bekent dat hij wegens de ligging en de belangrijkheid van de rivier graag de voorkeur had willen geven aan een verklaring van de naam uit het Brits-Keltisch, maar moet erkennen dat die erg moeilijk te vinden is.⁽⁸⁾ Een verklaring uit het Oudengels ligt volgens hem echter evenmin voor de hand, maar krijgt uiteindelijk zijn voorkeur. Hij legt een verband met Oudengels *ripel* en Noors *ripel*

(8) Behartenswaardig zijn Ekwalls (1968: LV) waarschuwingen aan etymologisanten: “Many river-names that look inexplicable have turned out to be neither pre-Celtic nor pre-English, but English or Scandinavian. ... There is a risk in playing with the abstract possibility of pre-Celtic origin, because it may prevent students from making a determined effort to find an etymology”.

‘repel, strook, afgescheurd stuk (hout)’,⁽⁹⁾ dat tevens aan de basis zou liggen van de in 909 vermelde riviernaam *Myntleage riple* in Hampshire. De naam *Ribble*, die door Ekwall wordt verklaard als ‘the rearing, rushing river’, hoort dan etymologisch thuis onder de bovengenoemde ie. wortel **reub* ‘scheuren, rukken’, zoals traditioneel ook voor de *Rupel* is verondersteld.

Een vergelijking van de oudste attestaties van de Brabantse *Rupel* en de Engelse *Ribble* (*Rupena* vs. *Rippel*) maakt meteen duidelijk dat beide namen niet dezelfde oorsprong kunnen hebben. Behalve in hun stamvocaal verschillen ze ook in hun suffix, waarvan de functie in beide gevallen onbekend is. Ekwall ziet in het *l*-suffix van *Ribble* een oud adjectiefsuffix (zoals in mnl. *behaghel*, *schamel*, *vergetel*, *wankel*), maar ook afleidingen van werkwoordstammen met agentieve (zoals in *bodel* > *beul*) en vooral instrumentele betekenis (zoals in *teugel*, *beitel*, *sleutel*, *vlegel*) zijn denkbaar. Welke betekenis het *n*-suffix in *Rupena* aan de werkwoordstam **reub/rūb* ‘trekken, afbreken’ toevoegde, is nog minder duidelijk.

3. Romeinen aan de Rupel?

Hoewel er vrij grote eensgezindheid is om de naam *Rupel* uit een ie. wortel **reub/reup* af te leiden, is die verklaring klankwettig ver van sluitend. Zowel de lange /ū/ als het *n*-suffix blijven onverklaard. Er is echter een etymologie die beide bezwaren opvangt en klankwettig tot in de details voldoet. Ze werd destijds al voorgesteld door Jacques Devleeschouwer (1975: 22-23), maar werd wellicht vanwege diens vaak vergezochte naamsverklaringen niet in *Vlaamse Waternamen I* (2016) opgenomen.

Volgens Devleeschouwer gaat *Rupel* terug op het Latijnse *rūpina*. Het woord met de betekenis ‘rotskloof’ komt in het Klassiek Latijn slechts eenmaal voor, in de tweede eeuw n.C., maar duikt enkele eeuwen nadien tezamen met de nieuwe betekenis ‘kanaal’ op in het Oudprovençaals. Devleeschouwer

⁽⁹⁾ Duits *Rüpel* ‘vlegel, vlerk’, dat semantisch verwant lijkt, wordt traditioneel afgeleid van de voornaam *Ruprecht*.

brengt de Latijnse origine van *Rupel* in verband met de Romeinse aanwezigheid in de Rupelstreek. Dat laatste is bewezen door archeologische vondsten te Rumst, die op de stationering van een Romeinse vloot eenheid wijzen (zie o.m. Pecklers 1968: 75). Al zijn daarvan tot nu geen bewijzen gevonden, is er reden om aan te nemen dat de Romeinen ook aan de basis lagen van de bekende baksteennijverheid in de Rupelstreek.

Klankwettig is er niets in te brengen tegen een afleiding van *Rupel/Rupena* uit lat. *rūpīna*. De bezwaren zijn in dit geval van semantische en taalgeografische aard.

In het Klassiek Latijn komt *rūpīna* enkel voor met de betekenis 'rotskloof'. Het heeft die betekenis behouden in alpiene streken, onder meer in Duitstalig Zwitserland, waar het met de Hoogduitse Klankverschuiving heeft geleid tot enkele toponiemen als *Rufenen* en *Rüfenen*. Santano Moreno (1997) heeft aan de hand van een aantal vroegmiddeleeuwse excerpten uit Lombardije aangetoond hoe het woord in het Romaans ook een hydronymische betekenis kon ontwikkelen: 841 *rivis rupinis aquationibus* en *rivis, rupinis ac paludibus* enz. De betekenisovergang van 'ravijn, rotskloof' naar 'rivier' is niet uitzonderlijk en begrijpelijk als een metafoor van inhoud of contiguiteit (vgl. *dijk*, dat zowel 'wal' als 'waterloop' betekent). De betekenisovergang is zelfs op de voet te volgen in een excerpt uit Castellane (Haute Provence) uit 1043: *decurrit rivulus qui exit de ipsa rubina*. Het woord *roubine*, *robine* (Occitaans *roubino*) evolueerde in Zuid-Frankrijk vervolgens tot een benaming voor een bevoeiings- of afleidingskanaal in laaggelegen gebieden. In Aigues Mortes is het de naam van een verbinding tussen een meer en de zee, *La Maleroubine* in Nîmes is de naam van een bevaarbaar kanaal op de plaats van de middeleeuwse *fluxio Toro*, en in Narbonne is de *Robine* een oude arm van de Aude (Nègre 1990: 1105; FEW X: 578). Niet onbelangrijk in verband met de *Rupel* is dat in een tekst uit Narbonne in 1272 *la robina* wordt gelijkgesteld met een tol: "*droit qu'on paie pour passer le canal de Narbonne*" (Santano Moreno 1997: 65). Ook de Rupel wordt historisch vaak in verband met tolrechten genoemd. Het stadje Rupelmonde heeft er zijn stichting ongetwijfeld in belangrijke

mate aan te danken. Het is bovendien opmerkelijk dat het tolrecht van de graaf van Vlaanderen op de Rupel tot Eikevliet reikte en dus tot vrij diep in Brabants gebied (zie de stippellijn op bijgevoegd kaartje). Gaat dat recht terug op waterbouwkundige werken die ooit door een rechtsvoorganger waren uitgevoerd?

Hoewel *Rupel* formeel probleemloos als *rūpīna* te reconstrueren is, is de kans dat de rivier zijn naam van de Romeinen heeft gekregen om taalgeografische en chronologische redenen klein. De Romeinen hebben behalve heerbanen ongetwijfeld ook grootscheepse waterwerken bij ons uitgevoerd. Het bekendste voorbeeld is de door Tacitus beschreven *Fossa Corbulonis*, waardoor in Zuid-Holland een verbinding werd gerealiseerd tussen Rijn en Maas om de omvaart over zee te vermijden. Riviernamen van Romeinse oorsprong lijken in Germaans taalgebied echter nauwelijks te vinden. Ekwall (1968: 320) noemt in Engeland tientallen Keltische, pre-Keltische en Scandinavische riviernamen, maar behalve *Pant* en *Ponts*, die hij met veel reserves uit **pons* ‘brug’ verklaart, niet één Latijnse. Albrecht Greule (2014) onderscheidt in de inleiding van zijn standaardwerk *Deutsches Gewässernamenbuch* een Indo-Europese, Keltische en Slavische laag, maar verwonderlijk geen Latijnse. Die laatste zijn er nochtans onmiskenbaar, zoals *Moëzel* (< *Mosella* ‘kleine Maas’) of **Rüssel* (< *rivuscellus*) in het Rijnland (Greule 2014: 450) bewijzen. Ze blijven echter zeldzaam vergeleken bij hydro-niemen van Keltische oorsprong. Een Duitse waternaam die vrijwel zeker van Latijnse oorsprong is, is *Kall*, naam van een bijrivier van de Rur bij Kall in de Eifel. Greule (2014: 260) denkt aan een etymologie uit kelt. **Kalōna* ‘steenbeek’, maar sluit een herkomst uit lat. *canalis* niet uit. Hij wijst in dat verband op de nog bestaande Rijnlandse soortnaam *kalle* ‘goot, straatgoot’ en de ligging van het dorp *Kall* op 500 m van de restanten van het Romeinse aquaduct dat Keulen bevoorradde. De herkomst uit *canalis* mag nu wel als een zekerheid gelden gelet op de niet mis te verstane excerpten uit de Keulse Schreinsurkunden die naar dat aquaduct verwijzen: ca. 1180/85 *cum aqueductu nos vocamus kanle*, 1205/14 *de aqueducto qui dicitur canle* (Van Durme 2011: 276).

Canalis is ook in de zuidelijke Nederlanden in een aantal hydroniemen bewaard gebleven, waarvan de belangrijkste de Oost-Vlaamse *Kale* is (1362 *van der Caelne*) (VW 2018: 170-171). Van Durme (2011: 273-76; nu ook in VW 2018: 170) vermeldt in West- en Oost-Vlaanderen nog tal van kleine waterlopen die op *canalis* teruggaan, zoals de *Kaandel* (*gracht*) in Deinze, waarvan de oudste attestatie (1264/65 *den Caenle*) nog het oorspronkelijk mannelijke woordgeslacht bewaart. Ook elders heeft *canalis* geleid tot benamingen voor kleine waterlopen. In Limburgse en Noord-Brabantse dialecten is *kendel*, *kanjel*, *kenjel* zoals aan de Nederrijn nog bekend met de betekenis ‘goot, waterloop’. In het Noord-Brabantse Heeswijk wordt een beek in 1205-33 *Canle* genoemd (Gysseling 1960).⁽¹⁰⁾

Een tweede bezwaar tegen de afleiding van *Rupel* uit **rūpina* is van chronologische aard. De semantische ontwikkeling van *rūpina* ‘ravijn’ tot ‘kanaal’ in Zuid-Frankrijk dateert wellicht pas uit de Late Oudheid of de vroege middeleeuwen. Het lijkt weinig waarschijnlijk dat aan het einde van de Romeinse tijd in de Lage Landen nog grote waterbouwwerken werden uitgevoerd en Latijnse technische termen werden geïmporteerd. Dat dit echter geen onoverkomelijk bezwaar is, blijkt uit de vrij recente ontdekking van de restanten van een laat-Romeinse brug over de Maas bij Cuijk, waarvan de bouw wordt gedateerd op 334-357 met nog sporen van een herstelling uit de periode 387-398, vlak vóór de Romeinse troepen de Rijnlimes voorgoed opgaven (Mioulet en Barten 1994).⁽¹¹⁾

Het voornaamste bezwaar is wel het verspreidingsgebied van het Latijnse *rūpina*, dat als hydroniem of toponiem geografisch beperkt is tot Lombardije, Zuid-Zwitserland, Zuid-Frankrijk en Catalonië. De brede en krachtige Rupel heeft bovendien weinig van een rustig Occitaans afleidings- of bevoeiingskanaal

⁽¹⁰⁾ Mogelijk geldt dat ook voor sommige beeknamen als *Kallebeek*, *Kaliebeek*. Het toponiem *Cale* in Oudenaarde, Ronse en Doornik hoort hier echter niet bij. Het verwijst naar de stadswaag en zou afkomstig zijn van onl. **skala* ‘(waag)schaal’ (L. van Durme, pers. mededeling).

⁽¹¹⁾ Met dank aan K. Leenders voor de referentie naar deze belangrijke archeologische vondst.

met de naam *roubine*. Men moet er uiteraard rekening mee houden dat de hydrografische toestand van het Rupelbekken in de Romeinse tijd heel anders was dan nu. De huidige getijdenwerking op de Rupel, met hoogteverschillen van drie meter, was in de Romeinse tijd nog onbestaande (zie 2). Indien men Caesar (BG VI, 33) of zijn interpolators mag geloven, stroomde de Schelde omstreeks 52 v.C. nog noordwaarts en mondde hij in de Maas uit (*in Mosam influit*). De Honte en de Oosterschelde werden pas belangrijke armen van de Zeeschelde tussen de tiende en twaalfde eeuw (Pecklers 1968: 73, met literatuur; Augustyn 1986). De filologische bevindingen worden in grote lijnen bevestigd door de recentste geologische inzichten, al gaan die ervan uit dat de noordelijke Schelde, indien die ooit in verbinding stond met de Maasmond, al duizenden jaren geleden in onbruik moet zijn geraakt. De getijdenwerking via de Oosterschelde bleef dus zeer lang gering. Tot 300 n.C. was er nog geen brak water tot bij Poortvliet op Tholen (Vos en van Heeringen 1986). Vanaf de 3^e-4^e eeuw zou de getijdenwerking zich dan hebben doen gevoelen tot bij Antwerpen, maar ze werd pas aanzienlijk bij het ontstaan van de Westerschelde tussen 800 en 1100 (Kiden 2006: 287-288).

4. De vele varianten van de riviernaam

Het gereconstrueerde, al dan niet Latijnse **rūpīna* leidt klankwettig regelrecht tot de omstreeks 1100 overgeleverde vorm *Rūpena*. De attestaties *Ruypel*, *Ruipenbroek* (Hingene), *Rijpelmond* bewijzen dat de grondvorm **rūpīna* een lange /ū/ bevatte. De vormen met lange vocaal komen enkel voor in Brabantse teksten, niet in de Oost-Vlaamse benamingen, die op een korte klinker teruggaan (zie verder). Het lijkt echter geen twijfel dat de Brabantse benamingen het dichtst bij de oorspronkelijke vorm staan. De rivier ligt met zijn toevoerrivieren Nete en Dijle (en Zenne) immers volledig op Brabants grondgebied en was voor het hertogdom strategisch zeer belangrijk omdat hij toegang gaf tot de voornaamste steden in het Brabantse hinterland. De Oost-Vlaamse attestaties, die uitgaan van een korte klinker,

hebben bovendien nooit betrekking op de naam van de rivier zelf, maar op de secundair daarmee samengestelde naam *Rupelmonde* (zie 5).

De Brabantse grondvorm **rūpina* onderging in de negende of de twaalfde eeuw (zie hierna) palatalisatie tot **rȳpina*. Dat laatste dissimileerde in de veertiende eeuw tot **rȳpele*, dat op zijn beurt in de vijftiende eeuw diftongeerde tot **ruipel*. Het eerste proces, de palatalisatie tot **rȳpina*, is echter niet nauwkeurig te dateren omdat daarvoor twee periodes in aanmerking komen.

Omstreeks 1100 werden alle lange /ū/'s in de westelijke helft van het Nederlandse taalgebied 'spontaan' gepalataliseerd tot /ȳ/: onl. *hūs, mūs, būk, slūtan* > mnl. *huus, muus, buuc, sluten*. De /ū/ van **rūpina* was echter in Brabant al twee eeuwen eerder tot **rȳpina* geëvolueerd. In de oostelijke helft van het taalgebied, het gebied ten oosten van de Dender-Schelde-lijn, werden alle lange (en korte) achtervocalen reeds in de late negende eeuw gepalataliseerd indien in een volgende lettergreep *-i-* volgde. De sporen van deze negende-eeuwse umlaut zijn nog steeds merkbaar in de Brabantse dialecten tot tegen de Dender-Schelde-lijn en vormen een opvallend contrast met hun Oost-Vlaamse equivalenten: *kāsi* > *kèès* 'kaas', *trāgi* > *trèèg* 'traag', *ruorian* > *rueren* 'roeren', *suokian* > *sueken*, *gilōvian* > *geleuven* (Van Loon 2014: 159-165). De effecten van de (secundaire) umlaut zijn nog enkel duidelijk te zien bij de achtervocalen *ā*, *uo* en *ō*, zoals in de bovengenoemde voorbeeldwoorden, maar zijn niet meer te merken bij de achtervocaal /ū/. De secundair geumlautte /ū/ > /ȳ/ is niet meer te onderscheiden doordat omstreeks 1100 (zie boven) alle lange /ū/'s in het westen van het Nederlandse taalgebied tot /ȳ/ palataliseerden, zonder dat er een umlautfactor *-i* hoefde te volgen. Een umlaut van /ū/ tot /ȳ/ moet in Brabant nochtans evengoed zijn voorgekomen in woorden met een *i*-umlautfactor als **hȳrian* 'huren, to hire', **hȳdian* 'verbergen, to hide',⁽¹²⁾

(12) **hȳrian* en **hȳdian* zijn met opzet vooraan geplaatst omdat ze in het Vroegmiddelnederlands als hapaxen zijn overgeleverd met een spelling die op een ontronding van de geumlautte /ȳ/ tot /ī/ lijkt te wijzen. *Hiden* staat in vers

**rȳmian* ‘ruimen, räumen’, **lȳdian* ‘luiden, lawaai maken’, **þȳzwian* ‘duwen’ enz. Het weggewiste onderscheid tussen beide soorten palatalisatie (de 9^e-eeuwse door secundaire umlaut, de 12^e-eeuwse door spontane palatalisatie) is in het geval van **rūpina* van groot belang omdat het de afwijkende vormen van de riviernaam helpt verklaren (zie verder).

De lengte van de oorspronkelijke vocaal wordt rechtstreeks aangetoond door enkele laatmiddeleeuwse attestaties met een gediftongeerde vocaal: 1477 *datmen dwater wter Scelden oft de Ruijpe bruesselwarts sal mogen leyden*, 1531 *vuijtter Schelde of de Ruijpe* (Devleeschouwer 1975: 17-19). De gediftongeerde vormen verschijnen voor het eerst in octrooiën waarbij resp. Maria van Boergondië en Karel V toelating verleenden tot het graven van het kanaal Brussel-Willebroek. Ze zijn merkwaardig wegens de *n*-loze uitgang, die blijkbaar typisch Brussels was. De geapocopeerde vorm *Ruype* verschijnt namelijk ook in een gedicht uit 1561 van de Brusselse rederijker Gysbrecht Merckx (Roelandts 1950: 168).

2574 van de Reinaert: *Coninc, dar leid min scat gehidet* ‘verborgen’. De vorm is echter verdacht omdat hij voorkomt in een Limburgs handschrift (E), dat in het volgende vers *Crikenputte* spelt in plaats van *Crikenpitte*. Het andere voorbeeld is *hyrland* in de domeinrekening van de Vlaamse graaf van 1187 (Verhulst & Gysseling 1962: 172), niet toevallig het document waarin ook het toponiem *Ripelmunda* voor het eerst verschijnt. Of *hyrland* als **hūrland* te lezen is, is niet zeker. Daarvoor pleit dat het grafeem <y> in het Oudnederlands steeds een ongeronde hoge vocaal weergeeft, hetzij /i/ (zoals in 846 *Ysera* ‘de IJzer’), hetzij /iə/ (zoals 1146 *Lyra* ‘Lier’) of korte /i/ (bv. 1222 *Ympe* ‘Impe’), echter geen geronde /y/. Schijnbare uitzonderingen zijn 1^e eeuw *Sygambri* en *Sugambri*, waarnaast echter ook *Sigambri* voorkomt, en 755-68 *Thyringea* (passim) ‘Thüringen’, dat echter zoals 1037 *Brycge* ‘Brugge’ afkomstig is uit een Oudengelse bron. Ook <y> in de oudste attestaties van het Brabantse *Huldenberg* (1140 *Hyldeberg*, 1153 *Hyldeberga*) is als *Hild-* te lezen en niet als *Hüld-*, zoals bevestigd wordt door andere attestaties, o.a. 1153 *Hildberga* (en ca. 1150 *Heldenbergensis*). Het etymon is dan ook niet **hulþja* (aldus Gysseling 1960) en zeker geen persoonsnaam (VG 2010, naar M. Besse 1997), maar **halþjō* ‘helling’. Het werd als *helde* ontleend in middeleeuws Doornik voor een nieuw type huizen waarvan het dak naar de straatzijde afhelde (zie Jacques & Mariage 2015). Indien **hūden* en **hūren* daadwerkelijk in het Middelnederlands hebben bestaan, zijn het dus ingweonismen van het eerste uur, die enkel in het Kustnederlands te verwachten zijn.

De gediftongeerde varianten bestaan nog gedeeltelijk in de plaatselijke dialecten. De naam van de polder *Ruipenbroek* in Hingene (tegenover Rupelmonde), in 1220 *Rupenbroc*, 1262 *Rupembruc*, wordt ter plaatse uitgesproken als [ro^apəmbruk]. Merkwaardig is ook de uitspraak [ro^apərəmont] of [ro^apəlmont], zoals *Rupelmonde* een kleine eeuw geleden nog in Boom werd genoemd (Roelandts 1950: 168-169, 173-174, naar Spillemaeckers 1944: 420-423; Devleeschouwer 1975: 19). De oude Boomse dialectuitspraak beantwoordt aan een Standaardnederlandse vorm met *-ij-*, die eveneens archivalisch is overgeleverd: 1380/81 en eind 15^e *rijpelmonde* (zie 5.1). De vorm bewijst dat de stamvocaal oorspronkelijk lang was. Hij is merkwaardig omdat de naam *Rupelmonde* in Oost-Vlaamse archiefteksten nooit met een lange, maar steeds met een korte vocaal voorkomt (daarover 5.3).

Het lijkt nauwelijks twijfel dat de Brabantse vormen met lange vocaal de voortzetting zijn van de oorspronkelijke naam van de rivier, omdat ze afkomstig zijn van de oeverbewoners zelf. De te verwachten gediftongeerde vorm *Ruipel* heeft zich echter ook in Brabant niet kunnen handhaven. Hij heeft er de duimen moeten leggen voor de huidige benaming *Rupel* met korte /y/. Het is onduidelijk hoe dat is gebeurd.

De verkorting /r^ypələ/ > /rypl/ moet worden gedateerd in de late middeleeuwen. Ze is uiteraard jonger dan de palatalisering van /rūpina/ tot /r^ypina/ in de late negende eeuw (zie boven) en ook jonger dan de dissimilatie van de oorspronkelijke *n* in de uitgang tot *l* in de veertiende eeuw (zie 1) en de syncope van de sjwa, zoals te zien in 1336 *la Ruppel*, 1436 *van der Ruple*. De consonantcluster /ryplə/ zou tot verkorting van de vocaal hebben geleid. Verkorting vóór consonantclusters is een courant verschijnsel zoals blijkt uit doubletten als *tafel* > dial. *tafl*, *zavel* > *Zaffelare*, *lepel* > dial. *leppel*, *boter* > *botter* (Van Loon 2014: 186-187). Verkorting heeft zich ook voorgedaan bij een andere naam uit de Rupelstreek, de etymologisch raadselachtige plaatsnaam *Rumst*. Hij bevatte oorspronkelijk eveneens een lange klinker, zoals blijkt uit de Middelnederlandse spellingen 1401, 1436 *Ruymst*, 1427, 1432 *Ruympst* enz. (AA 25: 354; AA 28: 10;

AA 29: 70-74). De spelling <uy> staat in deze excerpten nog voor een lange / \bar{y} /, niet voor een diftong zoals wel het geval wordt na het midden van de vijftiende eeuw.⁽¹³⁾

Ook de huidige vorm *Rupel* lijkt op het eerste gezicht door een consonantcluster uit **R \bar{y} pl* te moeten worden verklaard. Dat leidt echter tot een chronologische tegenstrijdigheid. Ongeveer gelijktijdig met het moment dat de lange vocaal van **R \bar{y} p \bar{a} l \bar{a}* zou zijn verkort, werd hij tevens gediftongeed tot *Ruipel*, zoals blijkt uit de 16^e-eeuwse attestatie *Ruypel*, de naam *Ruipenbroek* (Hingene) en de ontronde variant *Rijperemond* (Boom). Een mogelijke verklaring is dat de verkorte, niet-gediftongeerde vorm *Rupel* is ontstaan in een ander (Vlaams of Brabants) dialect of in de samenstelling *Rupelmonde* (zie hierna) en zich vandaar ook in de Brabantse Rupelstreek als standaardvorm voor de riviernaam heeft veralgemeend.

5. De samengestelde naam Rupelmonde

5.1. De historische attestaties

De oudste attestaties van de riviernaam *Rupel* zijn behalve het chronologisch alleenstaande *Rupenam* van ca. 1100 enkel overgeleverd in de samengestelde naam *Rupelmonde*: 1171, 1172 *Rupelmundam*, 1187 *Rupelmunda*, *Ripelmunda*, 1340 *Ripelmonde*, *Repelmonde* (Gysseling 1960). De varianten waarmee de riviernaam in deze plaatsnaam verschijnt, zijn klankwettig echter niet zonder meer uit de eerder gereconstrueerde riviernaam **r \bar{u} pina* af te leiden.

De meest in het oog springende variant is *Ripelmonde*. Hij roept onmiddellijk de vergelijking op met dialecttegenstellingen als *put/pit*, *stuk/stik*, *rug/rik*, *euvel/evel*, *kneukel/knekel* en doet de vraag rijzen of we hier niet staan voor een tot dusver onopgemerkt ingweonisme. Dat dit tot dusver nooit is opgevallen en niet zijn weg heeft gevonden naar de handboeken, heeft wel te

⁽¹³⁾ Verkorting deed zich ook voor in *Bruessele* > *Brussel*, maar dan niet van oude / \bar{y} /, maar van / \bar{y} ə/ < $\bar{u}o$ < \bar{o} .

maken met de ligging van Rupelmonde, ver weg van het epicentrum van de ingweonismen in het Kustnederlands (zie verder 6.1).

De historische attestaties van *Rupelmonde* bevatten nog andere merkwaardige vocaalvarianten. Ze kunnen nu beter worden bestudeerd dankzij het recent verschenen *Toponymisch Woordenboek van Oost- en Zeeuws-Vlaanderen* van Luc van Durme en Maurits Gysseling (www.bouwstoffen.kantl.be/tw-ozvl/). Om enige ordening in de verwarrende hoeveelheid varianten te krijgen, hebben we ze hieronder gegroepeerd volgens het al dan niet geronde vocalisme van het eerste bestanddeel. Bij de interpretatie van de gegevens dient men zich voor ogen te houden dat in het nieuwe toponymische woordenboek de riviernaam *Rupel* zelf niet voorkomt. De Rupel loopt immers volledig op Oudbrabants grondgebied. Om plaats te besparen werden in onderstaande lijst de tientallen attestaties weggelaten met de geronde vorm *Rupelmonde*, die de overgrote meerderheid van de vermeldingen uitmaakt en al in de late middeleeuwen duidelijk de standaardvorm was geworden (zie verder). We hebben ons beperkt tot de daarvan afwijkende vormen:

Vormen met palatale korte of gerekte vocaal:

- *ripelmonde* 1317 (Rijsel, Rekenkamer), 1340 (stad Gent)
- *riplemonde* c. 1300, 1334 (Frans)
- *ripplemonde* 1487 (Frans)
- *riepelmonde coutere* 1470
- *riplemonde* 1531 (Kerkarchief Rupelmonde) (W GOA 49)
- *rijpelmonde* 1380/81 (XR 37975) en eind 15^e (W KF)
- *repelmonde* 1340, 1352, 1356, 1398/9, 1427, 1441, ca. 1510 (deze laatste KK 183)
- *replemonde* 1352, 1413, 1480, 1482, 1494/5, 1528 (meestal Frans)
- *repelemonde* 1289 (Frans)
- *repolmonde* c. 1510 (Kerkarchief Kruibeke) (KK 182)
- *reppremont* c. 1510 (uit Kruibeke)

Vormen met geronde vocaal en eventuele rekking in open lettergreep:

- *reupelmonde* 1352 (2x) (W GOA 49)

- *reuppelmonde* 1352 (9x), 1353 (W GOA 49), 1362 (Gent, Bisdome)
- *rupeelmonde* 1459 (Oorkonden Oudh. Kring St.-Niklaas)
- *ruppelmonde* 1356, 1368, 1373, 1408
- *rupplemonde* 1371
- *rupemunda* 1311
- *rupilmunde* 1311 (G, Drongen)
- *rupenbroch* 1345 (Ruipenbroek, Hingene) (archieff abdiij Bornem)

De opvallendste tegenstelling onder de Oost-Vlaamse varianten is die tussen vormen met <u> (*rupel-*, *ruppel-*, *reupelmonde*) en <i> of <e> (*ripel-*, *repelmonde*). Wegens haar taalkundige belang wordt die verder apart behandeld (zie 6.1).

In de lijst valt voorts op dat vormen met een oorspronkelijk lange of een gediftongeerde klinker zoals we die in Brabant aantreffen (*Ruipenbroek*, *Ruypel*, *Rijpelmonde*) (zie 5.2), hier op twee uitzonderingen na (zie verder) vrijwel geheel ontbreken. In vergelijking met de Brabantse vormen vertonen de Oost-Vlaamse excerpten van hun kant spellingen die in Brabant volledig vreemd zijn. De Brabantse benamingen zijn voortzettingen van een vorm **rūpina* met lange vocaal, de Oost-Vlaamse van **rupina* met korte vocaal. De naam van de Rupel lijkt m.a.w. in Brabant en Vlaanderen op twee verschillende grondvormen terug te gaan. Voor hydroniemen van die hoge ouderdom wijst het bestaan van een doublet meestal op een belangrijke (pre)historische etnische grens.

De meest extreme voorbeelden van zulke doubletten zijn exoniemen die lexicaal volledig van elkaar verschillen. Doorgaans wijst dat op een verdringing van de ene taal door een andere. Ekwall (1968: LII-LVI) vermeldt in Engeland tal van verdwenen Keltische of pre-Keltische riviernamen die door Angelsaksische of Scandinavische zijn vervangen, zoals *Belisama*, mogelijk de oude naam van de Ribble of de Mersey. Een vaak geciteerd voorbeeld van een exonymisch hydroniem in het Scheldebekken is *TABOYAA* (*taboula potamou*, var. *tabouda*, *taboulla*) in de Kosmografie van Ptolemaeus omstreeks 170 n.C.

De naam wordt doorgaans geïdentificeerd met de Schelde (zie Loicq 2014: 349-350, met literatuur), door Pecklers (1968) echter met de Dijle.

De verschillen tussen de exoniemen kunnen minder drastisch zijn en zich beperken tot fonetische of morfologische verschillen. Een voorbeeld van een morfologisch exoniem is de naam van de Leie. Het Franse *Lys* gaat terug op een Proto-Romaanse *i*-stam, met als oudste bewijsplaatsen 768-814 *Legis* en 877 (kop. 961) *Liegesborht*, 11^e *Liesburch*, nu *Lisbourg* bij Arras (Van Loon 2000: 68, 102). De Nederlandse benaming *Leie* gaat daarentegen terug op een *jō*-stam, met als oudste attestatie 694 *Legia*. Dezelfde morfologische verhoudingen zijn te vinden in de naam van de Schelde. In het Latijn is *Scaldis* een mannelijke *i*-stam, het Nederlandse *Schelde* is een vrouwelijke *jō*-stam (in 1167 nog *Sceld*). Het morfologische verschil tussen beide is echter waarschijnlijk niet ouder dan de vroege middeleeuwen. De wisseling van flexieklasse is namelijk ook te vinden in riviernamen uit het Germaanse binnenland. De *Weser* heet in 44 nog *Uisurgis*, in 1020 echter *Wisaram*, de *Elbe* in 44 *Albis*, in het Oudhoogduits echter *Elba*. De genoemde waternamen waren in het Gemeengermaans nog *i*-stammen, maar liepen in de loop van de middeleeuwen blijkbaar over van de mannelijke *i*-stammen naar de vrouwelijke *ō*- of *jō*-stammen.

Ook de exoniemen **rūpina* en **rupina* hoeven geen aanleiding te geven tot speculaties over anderstalige etnieën aan weerszijden van de Schelde. Beide varianten zijn te verklaren door een verschil tussen de foneemsystemen van de dialecten ten westen en ten oosten van de Schelde. De tegenstelling is niet oorspronkelijk, maar is pas in de volle middeleeuwen ontstaan (zie hierna). Het verschil in foneemstelsel maakt wel duidelijk welke belangrijke grens Schelde (en Dender) gedurende eeuwen is geweest, niet alleen politiek, maar ook in volkskundig opzicht.

5.2. Vormen met lange vocaal

Op de vele historische varianten van de naam *Rupelmonde* lijkt nauwelijks een peil te trekken. Daarin is dan nog niet eens

de variant met <u> opgenomen, die in de historische attestaties het talrijkst is. Hij komt in zowat alle schrijfplaatsen voor, ook in Rupelmonde zelf. Hij lijkt vooral thuis te horen in documenten die uitgaan van geestelijke instellingen uit Gent, waarvan er vele bezittingen in het Waasland hadden, en gold daarom blijkbaar als de standaardvorm. Waarschijnlijk was *Rupel* met korte vocaal ook de Oost-Vlaamse standaardnaam voor de rivier zelf, al is dat niet na te gaan met het *Toponymisch Woordenboek voor Oost-Vlaanderen*, dat door zijn opzet geen attestaties uit Brabantse archieven heeft opgenomen. Het valt echter niet uit te sluiten dat in Oost-Vlaamse archieven, misschien in het 13^e-eeuwse *Stroomboek* (zie Van Werveke 1930; Prims 1931) Vlaamse vormen van de riviernaam zelf te vinden zouden zijn.

In Brabant heeft de huidige standaardvorm *Rupel* met korte vocaal op een bepaald ogenblik de oude vorm **Rȳpələ* met lange vocaal verdrongen. Zoals in 5.1 is verondersteld, zou de vocaalverkorting **rȳplə* > **rypəl* er in de veertiende eeuw, vóór de diftongering tot *-ui-*, zijn ontstaan onder invloed van de consonantcluster /-pɫ/. Dat zou echter betekenen dat de rivier in Brabant een tijdlang onder twee verschillende naamvormen heeft bekend gestaan, een met korte /y/ en een met een lange /ȳ/ die in de vijftiende eeuw diftongeerde tot *Ruypel* of *Rijpel*. Het is daarom verkieslijker aan te nemen dat het Brabants de standaardvorm *Rupel* met korte vocaal niet zelf heeft ontwikkeld, maar heeft ontleend aan het Oost-Vlaams en mogelijk indirect via de naam van het historisch belangrijke stadje *Rupelmonde*. Die oplossing is niet evident aangezien ze ervan uitgaat dat de Brabanders de naam van hún rivier zouden hebben opgegeven voor een vreemde variant die bovendien niet afkomstig was van de rivier zelf, maar van het secundaire toponiem *Rupelmonde*. Ook de talrijke varianten waarmee de naam *Rupelmonde* zelf is overgeleverd, lijken niet op een ontlending langs die weg wijzen.

Onder de attestaties van *Rupelmonde* in het *Toponymisch Woordenboek voor Oost-Vlaanderen* springen er twee in het oog door de merkwaardige spelling *Rijpelmonde*. De beide attestaties, resp. uit 1380/81 en eind 15^e eeuw, zijn afkomstig uit een

stadsrekening van Dendermonde (XR 37975) en documenten betreffende Moerzeke bij Dendermonde (W KF). Beide Oost-Vlaamse plaatsen liggen op resp. zo'n 25 en 15 km afstand van Rupelmonde. De attestaties met <ij> zijn weliswaar zeldzaam, maar niet corrupt. Hun juistheid wordt bevestigd door de vormen *Rijpelemont/Rijperemont* in het Brabantse dialect van Boom, dat zo'n 10 km van Rupelmonde, maar aan de Rupel zelf gelegen is (zie 5.1). De vroegere *Rupelmondse Baan* in Ruisbroek aan de Rupel stond er in de vorige eeuw nog bekend als de [rɔ̃p̃ərəmɔ̃nsə ba.ʉn]. Roelandts (1950: 169) vermeldt nog dat de Hingense polder *Ruipenbroek*, die op de Brabantse Schelde-oever vlak tegenover Rupelmonde ligt (zie kaartje), in de zeventiende eeuw een paar maal voorkomt als *Ry(e)pen-* of *Rijpenbroeck*. Hij schrijft de uitspraak *rijp-* toe aan “*een of andere ontsporing – door volkse associatie of in verband met sommige ui/ij(ei)-wisselingen – die ten laatste in de XVIIe eeuw heeft plaats gehad*”. Bij het overlopen van de varianten valt echter op dat alle vormen met <ij> uitsluitend voorkomen in samenstellingen, maar nooit in de naam van de rivier zelf. De verklaring voor de variant met <ij> moet dus duidelijk in de samenstelling worden gezocht.

De lange <ij> in *Rijpelmonde* hoort thuis bij de eerder beschreven Oudbrabantse benamingen *Ruypel* of *Ruype*. Dendermonde en Moerzeke, vanwaar de Oost-Vlaamse *Rijpelmonde*-attestaties afkomstig zijn, liggen aan de Schelde op de grens met Brabant. Het Brabantse karakter van de *rijpel*-varianten wordt door andere attestaties bevestigd, onder meer uit Brussel (15^e *Rijpelmonde*, 1506/7 *rypelmonde*) (Peeters 1994: 274; Vangassen 1952: 196) en vooral uit Mechelen, dat na Antwerpen wel het meest te maken kreeg met de stroombaljuw van Rupelmonde: Mechelen 1345/6 *pertsevalen van ripelmonde*, 1349/55, 1357, 1361 *ripelmonde* (naast *rupelmonde*) (Vangassen 1952: passim 661-741). Na 1361 komen de ontronde vormen in Mechelen niet meer voor en verschijnt doorgaans *rupelmonde* (reeds in 1320, 1345/6 enz.). Verrassend vaak verschijnt daarnaast in Mechelen ook *repelmonde*, al is dat pas voor het eerst

in 1451/2, vervolgens in 1472/3, 1474/5 enz. Vermoedelijk is het evenals het eenmalige 1487/8 *rueppelmonde*, *reppelmonde* een geïmporteerde Oost-Vlaamse vorm. Veelzeggend is dat beide laatste attestaties en die uit 1472/73 afkomstig zijn uit de rekeningen van de Mechelse visverkopers (Vangassen 1952: 724-725). Rupelmonde bezat het monopolie op de verhandeling van vis die op de Schelde werd gevangen (Van Werveke 1930: 230-231). Hetzelfde mag worden verondersteld voor Leuven, waar in 1381 eenmaal *repelemonde* voorkomt en in 1345-1383 vijfmaal *ruppelmonde*, waarvan enkele als toponymische toenaam (Vangassen 1952: 548-591). Opmerkelijk is dat een 25-tal studenten uit Rupelmonde die tussen 1431 en 1552 aan de Leuvense universiteit studeerden, zich (in het Latijn) lieten immatriculeren met als plaats van herkomst *de Repelmonda*, *Replemonda*, in een vijftal gevallen *de Rupelmonda* en tweemaal *de Ripelmonda* (naamlijst bij Van der Hertten 1989: 210). Het ligt voor de hand dat de dialectuitspraak van de studenten zelf werd opgetekend. De voorbeelden geven bijkomende steun aan de veronderstelling dat de oorspronkelijke Brabantse vormen met lange vocaal (*Ruypel*, *Rijpelmonde*) door Vlaamse *Rupel*-vormen zijn verdrongen.

De typisch Oudbrabantse benaming *Rijpelmonde* kan teruggaan op een ontronding van het gediftongeerde *Ruipelmonde* of van de nog niet gediftongeerde voorloper **rÿpelmonde* (zie hierna). Hij is als variant te situeren in een dialectgebied dat nog steeds bekend staat om zijn ontrondingen, de streek van Aalst, Temse en Boom (Weijnen 1966: 226-227). Betrouwbare historische attestaties van het ontrondingsverschijnsel zijn erg schaars, ongetwijfeld omdat het ook in vroeger tijden in geschreven taal als minder conform werd ervaren. Tot nu ging men ervan uit (zie Van Loon & Wouters 1991) dat de oudste voorbeelden in het Brabants pas dateerden uit de vijftiende eeuw. De attestaties van *Rijpelmonde* komen echter al een eeuw vroeger voor: Mechelen 1345/6 *ripelemonde*, Dendermonde 1377-78 *ripelemonde* (tweemaal) (GOKD 1908: 183 vv.), 1380/81 *rijpelmonde* (zie boven). De ontronding van de lange vocaal is in deze

naam in Brabant bijgevolg beduidend ouder dan de diftongering **rȳpəl* > *Ruipel*, die pas in de vijftiende eeuw ontstaat.

Hiermee rijst tevens de vraag of de attestatie *Ripelmunda* uit 1187 niet als oudste voorloper van de Brabantse *Rijpel*-vormen moet worden beschouwd en dan met een lange /ī/ moet worden gelezen. Een analyse van de bron waarin deze vroege vorm voorkomt, maakt duidelijk dat die vraag negatief moet beantwoord worden.

Ripelmunda is samen met de geronde variant *Rupelmunda* overgeleverd in de rekening van de domeinen van de Vlaamse graaf (*Gros Brief*) uit 1187. De 'redenaar' (administrateur) *Banus* van het *spicarium* van Rupelmonde, waar de afdrachten van de graanopbrengsten uit de omringende dorpen (Waasmunster, Vrasene, Elversele enz.) werden geïnd, spelt de naam in zijn deel van de rekening tweemaal *Rupelmunda*. Daarentegen spelt Simon, notarius van Gent en tevens kanunnik van het St.-Veerlekapittel, in zijn staat van de Wase hofcijnzen⁽¹⁴⁾ eenmaal *Rupelmunda*, maar vlak na elkaar ook tweemaal *Ripelmunda*: de eerste keer in verband met de ontvangsten van de riviertol, de tweede keer in de daaropvolgende post in verband met de molen (Verhulst & Gysseling 1962: 28, 149). De domeinrekening bevat ongewild nog een derde attestatie met de ontronde vorm. In zijn rekening van het district Brugge vermeldt de notarius Lambinus een post *Super (abbatem de) Ripelmond*. Verhulst & Gysseling (1962: 178, 228) identificeren dit toponiem zonder verdere commentaar met de abdij Ribémont op de Aisne. De identificatie is ongetwijfeld juist, maar het lijdt geen twijfel dat Lambinus bij het optekenen van de naam in 1187 is beïnvloed door de naam *Rupelmonde*, toen hij in Ieper de gezamenlijke rekeningen van de diverse grafelijke domeinen in de *Gros Brief* samenbracht. De naam van de abdij

⁽¹⁴⁾ Deze Wase cijnzen staan in de grafelijke domeinrekening uitzonderlijk in Antwerpse deniers uitgedrukt. Wellicht is het een overblijfsel van de castrale rechten van de keizerlijke burcht van Antwerpen uit de late tiende eeuw, die zich tot ver in het Waasland uitstrekten.

Ribémont wordt in andere documenten immers nooit met <p> gespeld: 1083 *Ribodi mons*, 1084 *Ribotmons*, 1142 *Ribelmont* e.a. (Nègre 1991: 919).

De strikt Vlaamse context van de grafelijke domeinrekening sluit zo goed als uit dat de attestatie *Ripelmunda* uit 1187 een voorloper zou zijn van de Brabantse *Rijpel*-vormen met lange /ī/. Hij moet dus zoals *pit/put*, *brigge/brugge* worden beschouwd als een geval van Ingweoonse ontronding en als de voorloper van de vormen met gerekte klinker in *Repelmonde*, die eveneens typisch zijn voor Franstalige documenten uit de grafelijke kanselarij en voor teksten uit de buurt van Rupelmonde zelf (zie 5.1). Het Brabantse *Rijpelmonde* met lange ontronde vocaal behoort bijgevolg tot de laatmiddeleeuwse ontrondingen die nog steeds typisch zijn voor de huidige ontrondingsgebieden in de buurt van Aalst en Boom. Ook die verklaring is echter niet sluitend.

Het blijft bevreemden dat de ontronde vormen *Rīpelmond* > *Rijpelmond* al in het midden van de veertiende eeuw in diverse Brabantse plaatsen voorkomen (zie boven), terwijl andere ontrondingen (zoals de Brusselse riviernaam *Zuun* > *Zien*) pas in de vijftiende eeuw verschijnen en bovendien slechts accidenteel in verschrijvingen opduiken. De ontronding in **Rīpelmonde*, *Rijpelmonde* vraagt dan ook om een andere verklaring.

Het valt op dat de Brabantse *Rīpel*- en *Rijpel*-vormen uitsluitend voorkomen in de samengestelde toponiemen *Rupelmonde* en *Ruipenbroek*, maar nooit in de riviernaam zelf, die steeds en overal slechts met een geronde vocaal <u> of <uy> wordt gespeld. Dat doet veronderstellen dat de ontronding in *Rīpelmonde* moet zijn ontstaan onder invloed van de Ingweoons ontronde Vlaamse benaming *Rīpelmunda* (met korte vocaal), die al is geattesteerd in 1187. Het Oudbrabantse **Rīpelmonde* zou dan een kruising zijn van de eigen rivierbenaming **Rīpəlā* met lange vocaal met de Vlaamse dialectbenaming **Rīpəlmondā* voor het ook in Brabant welbekende stadje dat in de elfde-twaalfde eeuw op de Vlaamse Schelde-oever werd gesticht.

5.3. *De Oost-Vlaamse vormen
met oorspronkelijk korte vocaal*

Het lijkt geen twijfel dat de Rupel zijn naam heeft gekregen op Brabants grondgebied. De rivier ligt met zijn toevoerrivieren Nete, Dijle en Zenne volledig in historisch Brabant en was de enige toegangsweg over het water tot de belangrijkste steden in het hart van het hertogdom. Het lijkt evenmin twijfel dat de oorspronkelijke naam van de rivier (**rūpina*) een lange /ū/ bevatte, zoals de Brabantse vormen *Ruypel*, *Ruipebroek* (Hingene) en *Rijpelmont* voor *Rupelmonde* bewijzen.

De talrijke Oost-Vlaamse attestaties van *Rupelmonde* kunnen daarentegen niet rechtstreeks op de oervorm met lange /ū/ teruggaan, aangezien die ook in Vlaanderen tot een naam met lange, gediftongeerde <ui> zou hebben geleid. Voor de diverse Oost-Vlaamse vormen moet worden uitgegaan van een grondvorm **rūpila* met korte /u/. In theorie kunnen daaruit alle Oost-Vlaamse varianten worden verklaard.

Onder invloed van de volgende /-i/ moest theoretisch uit /*rūpīna*/ in de vroege achtste eeuw (zie echter hierna) /*rypīna*/ ontstaan, dat in de twaalfde eeuw door rekking in open lettergreep (vergelijkbaar met *Schlüssel* vs. *sleutel*, *Küche* vs. *keuken*) regelmatig evolueerde tot /*rœ:pələ*/. Die laatste vorm treffen we in de jaren 1352-1353 een tiental keren aan in de unieke spellingen *reuppel*- en *ruepelmonde*, voornamelijk in documenten uit Rupelmonde zelf. De spelling *ruppelmonde*, die eveneens een aantal keren voorkomt, wijst op een variant /*rœpələ*/ met kortgebleven of verkorte klinker onder invloed van de consonantcluster /-pl/, vergelijkbaar met *dreupel* vs. *druppel*, *heuvel* vs. *Steenhuffel*, *Huffel* (zie ook 5.1). Wanneer we die bijzondere spellingen ook in Brabant aantreffen, zoals Mechelen 1487/8 *rueppelmonde* (naast *reppelmonde*), 1515/6 *ruppelmonde* (naast *repelmonde*) (Vangassen 1952: 707, 725), zijn dat geïmporteerde Vlaamse vormen (zie 5.2).

De vocaalverkorting **rŷpələ* > *rypəl* vóór de zware cluster -*pl*- was theoretisch ook in Brabant mogelijk. Er zijn echter redenen (zie 5.2) om aan te nemen dat de Brabantse dialecten

de verkorte vorm *Rupel* hebben overgenomen door bemiddeling van de Oost-Vlaamse naam *Rupelmonde*. Daarop wijst tevens dat de gedissimileerde vormen met <l> al in de twaalfde eeuw verschijnen in het toponiem *Rupelmonde*, maar in de riviernaam zelf pas anderhalve eeuw later de oorspronkelijke vorm met *-n-* (*Rupene*) aflossen. De lokale Oost-Vlaamse spellingen *reuppelmonde*, *ruppelmonde* enz. komen echter nooit voor in de Brabantse benamingen van de rivier. Het wijst erop dat de riviernaam, zoals die zich sinds de zestiende eeuw veralgemeende, aan weerszijden van de Schelde verschillend werd uitgesproken: in het Oost-Vlaams als /rʌpəl/, in het Brabants als /rypəl/ met een hoge gesloten vocaal.

De grondvorm /rypina/ met korte /y/, die de grondslag vormt voor alle Oost-Vlaamse varianten, is echter niet zo oud als hierboven werd geschetst. Dat blijkt alleen al uit het feit dat de naam *Rupel* er niet is overgeleverd als naam van de rivier zelf, maar slechts secundair via de samengestelde naam *Rupelmonde* voor een stadje dat niet aan de Rupel en zelfs op enige afstand daarvandaan ligt (zie 1, noot 2). De naam van het stadje is bovendien, wellicht samen met die van het iets verder stroomopwaarts gelegen *Dendermonde* (oudste vermelding 1088 *Thermonde*), waarschijnlijk niet ouder dan de elfde of twaalfde eeuw, toen de graaf van Vlaanderen op die plaats een belangrijke burcht bouwde om zijn rechten op 's *Graven Stroom* te bewaken (over die rechten uitvoerig Prims 1931). Hij kon van daaruit alle scheepvaartverkeer controleren naar de belangrijkste steden in het Brabantse hinterland: Mechelen, Brussel, Lier, Leuven, Zoutleeuw. De Vlaamse graaf oefende zijn recht op deze tol zelfs uit tot bij Eikevliet op de Beneden-Rupel (Peeters 1994: 261). De Rupelmondse tol werd veelbetekenend ook wel de tol van het Mechelse Gat genoemd.⁽¹⁵⁾

⁽¹⁵⁾ Voor de tolheffing op de scheepvaart naar het Brabantse hinterland werd in de late middeleeuwen een tweede tolhuis opgericht dat iets dichterbij de Rupelmonding lag (zie noot 2). Deze tol wordt in de vijftiende eeuw *int Wiel* genoemd (Peeters 1994: 274). De naam doelt op de grote watervlakte bij de samenvloeiing van Rupel en Schelde (De Potter en Broeckeaert 1879: 21-22, 158) en wijst op het overblijfsel van een grote rivierdoorbraak.

De kortvocalische vormen van de naam *Rupel* ontstonden waarschijnlijk pas toen de Vlamingen de Brabantse riviernaam ontleenden bij de stichting van Rupelmonde. Bij de ontleening werd echter de lange vocaal van het Brabantse origineel /rūpina/ niet overgenomen, maar verkort tot /rupina/. De vervanging van /ū/ door /u/ is vreemd aangezien het lange foneem /ū/ ook in het Oost-Vlaams welbekend was (*hūs, būtan, slūtan* enz.). Over de oorzaken van de verkorting zijn verscheidene hypothesen mogelijk.

Het is denkbaar dat aan Brabantse zijde reeds een dialectvariant bestond waarin het geumlauete /rȳpina/ was ingekort tot /rypina/, waaruit met dissimilatie de huidige standaardbenaming /rypəl/. Zoals hierboven uiteengezet, is het echter zeer de vraag of die verkorting wel in het Brabants is ontstaan en lijkt het er eerder op dat het Brabants de korte /y/ van *Rupel* in de late middeleeuwen van het Vlaams heeft overgenomen. De oudste spellingen die eenduidig op een korte klinker wijzen, zijn allemaal Vlaams, zoals 1187 *Ripelmunda*, 1201 (or.) *Ruppelmonde* (Devleeschouwer 1975: 19) enz. (zie de excerpten boven). Spelling met dubbele <pp> voor de riviernaam zijn in Brabantse teksten onbekend.

De reductie van de lange klinker kan ook zijn veroorzaakt doordat de riviernaam in de elfde-twaalfde eeuw onderdeel werd van de nieuwe vier- tot vijflettergrepige samenstelling **rypenemonde*, waarin hij bovendien niet het hoofdaccent droeg, zoals blijkt uit het dialectische [rɛpər'mɔnt]. Vocaalverkortingen zijn onder die omstandigheden gewoon. Men vergelijk *riksdaålder* < *rijksdaalder* en de verschillende dialectuitspraak van de riviernaam *Dender* naargelang hij als simplex [denjər, dendər] of als onbeklemtoond deel van de samenstelling [dɛrə'mɔnə] 'Dendermonde' wordt gerealiseerd. Tegen die verklaring pleit echter dat de verkorting is uitgebleven in de meerlettergrepige samenstellingen *Rijperemont* en *Ruipenbroek* in de Brabantse dialecten. Ook dat wijst erop dat de eigen Brabantse riviernaam *Ruypel* is verdrongen door zijn Vlaamse variant zoals die in het toponiem *Rupelmonde* te vinden is. De naam-bekendheid van het stadje, dat met zijn gravenkasteel en zijn tol

het belangrijkste centrum was in de wijde omtrek, is daar waarschijnlijk niet vreemd aan geweest. Toch kan de naam *Rupelmonde* alleen daarin niet doorslaggevend zijn geweest aangezien de naam van het stadje in tegenstelling tot de riviernaam in de dialecten van de Rupelstreek tot kortgeleden nog met lange klinker werd gerealiseerd (*Rijperemond*).

Nog op te lossen is de vraag waarom de stamklinker van de riviernaam **Rūpina* in alle Vlaamse attestaties van de naam *Rupelmonde* de sporen van een historische verkorting vertoont. De verkorting kan niet enkel aan de invloed van de cluster *-pl-* worden toegeschreven. Frequent voorkomende attestaties als *Repelmonde*, *Ruepelmonde* wijzen op een oorspronkelijk korte vocaal die in de twaalfde eeuw werd gerekend doordat hij in open lettergreep stond. De verkorting van de stamklinker in **Rūpina* moet dus andere oorzaken hebben gehad dan de consonantcluster *-pl-*.

De klinkerverkorting in het Oost-Vlaamse exoniem **Rypina* is toe te schrijven aan het feit dat de oorspronkelijke lange klinker van de riviernaam **Rȳpina* niet paste in het Vlaamse foneemstelsel op het ogenblik dat de riviernaam aan het Brabants werd ontleend. De niet-compatibele lange vocaal kan niet de oorspronkelijke velaire /ū/ van **rūpīna* zijn geweest, aangezien dat foneem vanouds ook in het Vlaams bestond in woorden als *hūs*, *mūs*, *būk* enz., die in de elfde-twaalfde eeuw klankwettig palataliseerden tot /ȳ/ in Middelnederlands *huus*, *muus*, *buuc* enz. Dat gold echter niet voor het foneem /ȳ/, dat op het ogenblik van de ontleening van de riviernaam *Rȳpina* in het Vlaamse foneemstelsel niet voorhanden moet zijn geweest. Het ligt voor de hand dat het gaat om de lange /ȳ/ die in de dialecten ten oosten van Dender en Schelde in de late negende eeuw door secundaire umlaut was ontstaan (zie 4). De riviernaam **rūpina* palataliseerde aldus in Brabant tot **rȳpina* ruim anderhalve eeuw vóór in Vlaanderen en het hele West-Nederlands de algemene palatalisatie **hūs > huus*, **būk > buuc* plaatsgreep. De Brabantse /ȳ/ die door secundaire umlaut in de late negende eeuw was ontstaan, was op dat ogenblik in Vlaanderen een onbekend foneem. Indien men de naam wilde

ontlenen, moest de vreemde klinker in het eigen foneemstelsel worden ingepast. Toen de Vlamingen bij de stichting van het stadje Rupelmonde als controlepost op de Rupel omstreeks 1100 de Brabantse riviernaam **rȳpina* ontleenden, verkortten zij het systeemvreemde Brabantse lange foneem /ȳ/ tot /y/, dat wél in het Vlaamse foneemstelsel bekend was in woorden als *brucghe*, *putte*, *dunne*, *vullen* enz.

De ontlening van /rȳpina/ als /rypina/ in het Vlaams kan vrij nauwkeurig worden gedateerd door een combinatie van historische en taalkundige gegevens. Het stadje Rupelmonde werd wellicht pas opgericht in de elfde of begin twaalfde eeuw als grafelijk bestuurscentrum. Op het ogenblik dat de naam werd gegeven, was een lang foneem /ȳ/ in de Vlaamse dialecten nog onbekend. Dat laatste gebeurde pas omstreeks het midden van de twaalfde eeuw, toen in het West-Nederlands alle lange /ū/'s "spontaan" palataliseerden tot /ȳ/ in woorden als *ute*, *huus*, *muus*, *buuc* 'uit, huis, muis, buik' (Van Loon 2014: 213-219). Op dat ogenblik had de verkorting van **rȳpina* tot **rypina* zich in de naam *Rupelmonde* echter allang voltrokken en was er geen weg terug.

5.4. De vormen met ontronde vocaal

De attestaties van de naam *Rupelmonde* die taalkundig het meest tot de verbeelding spreken, zijn die met een ontronde vocaal: *Ripel-*, *Repel-*, *Riepelmonde*. De ontronde vorm, die al is geattesteerd in 1187 *Ripelmunda*, bestaat nog steeds in de plaatselijke Oost-Vlaamse dialecten waar de naam wordt uitgesproken als [rɛpəlmont], [rɛpərmont] of [rɛpmont] (zie 1).

De ontronde vormen maken in het historische Oost-Vlaamse materiaal echter slechts een minderheid uit. De niet-ontronde vorm met <u> was de standaardvorm, die in zowat alle lokale schrijfplaatsen voorkomt, ook in Rupelmonde zelf (zie 5.3). Van belang voor wat volgt, is dat de ontronding enkel voorkomt in de naam *Rupelmonde*, nooit in de naam van de rivier zelf.

De ontronde vormen *Ripel-* of *Repelmonde* zijn het vaakst te vinden in documenten uitgaande van de centrale besturen

betreffende de riviertol en het domaniale beheer. Deze documenten zijn in meerderheid in het Frans opgesteld, wat ook de vele spellingen met <-ple> (*Riple-*, *Reple-*) verklaart. Vermoedelijk waren de Nederlandsonkundige ambtenaren zich niet bewust van het sociolinguïstische verschil tussen de *Rupel-* en *Repel-*varianten en tekenden zij zonder erg de ontronde substandaardvariant ter plaatse uit de volksmond op.

De betrouwbaarste archivalische vormen zijn uiteraard die welke afkomstig zijn uit de plaatsen zelf. Uit het kerkarchief van Kruibeke (KK) zijn aldus ca. 1510 de merkwaardige spellingen *repolmonde*, *repelmonde* en *reppremont* overgeleverd. De laatstgenoemde variant bestaat m.m. nog steeds in het dialect. In tegenstelling tot Kruibeke⁽¹⁶⁾ bevat het kerkarchief van Rupelmonde zelf (W GOA 49) vreemd genoeg veel minder attestaties met ontronde vormen. Ze blijven er beperkt tot slechts twee: 1470 *riepelmonde*, 1531 *riepelmonde*. De merkwaardige spellingvariant, die nergens anders voorkomt, is lastig te verklaren. Het is geen weergave van een rekking van korte /i/ in open lettergreep, aangezien dat zoals in *schip/schepen*, *lid/leden* als resultaat de spelling *Repel-* had moeten opleveren. Het is evenmin een spelling van een lange /ī/, aangezien die in de vijftiende eeuw <ij> zou zijn gespeld en in de tijd waaruit beide excerpten afkomstig zijn, al was gediftonggeerd tot *Rijpel-*. Bovendien zijn vormen met een oorspronkelijk lange vocaal zoals *Rijpel-* of *Ruipel-* typisch Brabants, maar in Oost-Vlaanderen onbekend (zie 5.2). Beide *riepelmonde*-attestaties zijn dan ook wel niet anders te verklaren dan als onhandige weergaven van de plaatselijke uitspraak **rippəl-*.

In tegenstelling tot het buurdorp Kruibeke zijn in Rupelmondse bronnen de vormen met geronde vocaal (*reupelmonde* of *rupelmonde*) in de meerderheid. Het verschil is mogelijk te verklaren door de verschillende status van beide dorpen. De geronde vormen, die sociolinguïstisch hoger aangeschreven stonden, pasten beter bij het stedelijke Rupelmonde, dat als

⁽¹⁶⁾ In het toponymisch materiaal van het buurdorp Bazel zijn geen attestaties van de naam *Rupelmonde* overgeleverd.

locatie van een grafelijke burcht, als zetel van de rivierbaljuw, als marktcentrum en als vismijn voor de hele Benedenschedde (De Potter & Broeckaert 1879: 8) veel belangrijker was dan het buurdorp Kruikebeke. De hogere status vond ook uitdrukking op het stadszegel waar de naam van het stadje steeds met de voorname geronde klinker voorkomt (De Potter & Broeckaert 1879: 109). De spelling weerspiegelde echter niet de volkstalige realiteit. Uit archiefstukken die niet zijn geëxcerpeerd bij de samenstelling van het *Toponymisch Woordenboek van Oost-Vlaanderen*, blijkt dat de ontronde vormen ook in officiële stukken uit Rupelmonde zelf niet ongebruikelijk waren. De schepenen van Rupelmonde noemen zichzelf in 1409 *scepenen van der poert van ripelmonde* (RA Beveren, SA Rupelmonde 809: 18) en gebruiken in een brief aan de stad Antwerpen in 1432 driemaal de spelling *Repelmonde* (AA 38: 333-34).

De ontronde vormen *Ripel-*, *Repelmonde* zijn om verscheidene redenen verwonderlijk. Het plaatselijke dialect behoort niet tot een van de bekende ontrondingsgebieden in het Nederlands taalgebied (daarover o.m. Verstegen 1941; Weijnen 1963; Taeldeman 1994). De ontrondingen in die dialectgebieden verschillen bovendien in een aantal opzichten van die in *Ripelmonde*. In de nog bestaande ontrondingsgebieden worden alle geronde voorvocalen, zowel korte als lange, systematisch ontrond. In de Rupelmondse toponymie blijft de ontronding echter beperkt tot de korte /y/ en tot het toponiem *Ripelmonde* zelf. De oudste sporen van de nu nog productieve ontrondingen, die slechts zelden in schrijftaal zijn aan te treffen, dateren bovendien pas uit de vijftiende eeuw (zie ook 5.2). Voorbeelden duiken sporadisch ook op in Oost-Vlaamse documenten: Waasmunster 1396 *bodelbuur* > 1480 *buelbiere* ‘gebouwtje van de gerechtsdienaar’, Dendermonde 1529 *mude* > 1572 *de mijde, de mije*, 1381/2 *muysterdale* > 1529 *meisterdale* (Van Durme & Gysseling 2017: s.l.). De ontronding in *Ripelmonde* komt echter al eeuwen vroeger voor: 1178 *Ripelmunda*, 1317 *ripelmonde*, ca. 1300 *riplemonde*. De hoge ouderdom blijkt nog uit het feit dat deze nieuwe /i/ samen met de oude /i/ van *schip/schepenen, lid/leden* in de twaalfde eeuw deelnam aan de rekking in open

lettergreep tot *Repelmonde* (Van Loon 2014: 210-213). *Ripel-* en *Repelmonde* vertonen bijgevolg alle kenmerken van een Ingweoonse ontronding.

6. Ingweonismen aan de Schelde

6.1. Een miskend ingweonisme

De Ingweoonse ontronding is een van de meest bediscussieerde onderwerpen in de historische taalkunde van het Nederlands. De reden is dat de Kustnederlandse dialecten het verschijnsel delen met het Engels en het Fries, wat aanleiding heeft gegeven tot de hypothese dat het een gemeenschappelijke innovatie van deze talen betrof in een zeer ver verleden. Daarbij is echter over het hoofd gezien dat de ontronding in een andere belangrijke Ingweoonse taal, het Oudsaksisch, onbekend is.

In de opbouw van de Nederlandse standaardtaal is de ontronding slechts een marginaal verschijnsel geweest. Van tal van woorden met geumlaute /y/ die theoretisch voor ontronding in aanmerking kwamen, zijn zelfs in het Kustnederlands geen ontronde varianten meer bekend. Historische voorbeelden blijven beperkt tot slechts een twintigtal Middelnederlandse relictten: *brigge* 'brug', *clippel*, *cricke*, *dincken* 'dunken', *dinne* 'dun', *lettel* 'luttel', *hil* 'heuvel', *pit*, *rik* 'rug', *stic* 'stuk', en met gerekte vocaal *crepel*, *evel* 'euvel' *hepe* 'heup' (Van Loey 1965: 24, 44-45).

Hoewel relictten van de ontronding schaars en dus kostbaar zijn, wordt *Ripelmonde* in de literatuur nooit onder de voorbeelden vernoemd. Een uitzondering is Jozef Jacobs (1911: 158; bij Van Loey 1965: 45), die *Ripelmonde*, *Repelmonde* reeds in 1911 een ingweonisme noemde en op één lijn stelde met *pit*, *brigghe* enz. Het is geen toeval dat Jacobs als eerste en tot nu als enige op het ingweonisme *Ripelmonde* wees. Hij was 35 jaar priester-leraar en directeur aan het college van Boom en was dus goed vertrouwd met de Rupelstreek. De vorm *Repelmonde* is nog om een andere reden bijzonder. Voorbeelden van rekking van de Ingweoonse *-i-* tot *-ē-* in open lettergreep zijn erg schaars

en slechts tot een vijftal beperkt: mnl. *crepel* tegenover *kreupel* (vgl. eng. *cripple* vs. du. *Krüppel*), nl. *peluw* tegenover brab. *peul* (< lat. *pulvinus*, eng. *pillow* vs. du. *Pfühl*), *knekel*(huis) tegenover *kneukel*, mnl. *evel* tegenover *euvel* (vgl. eng. *evil* vs. du. *Übel*), *hepe* ‘heup, hip’ (Van Loon 2014: 166-168). *Rupelmonde* is bovendien het enige voorbeeld waarin de overgang *i* > *ē* nog in de attestaties zelf is waar te nemen.

Het ontbreken van *Ripelmunda*, *Repelmonde* in de taalkundige literatuur heeft ongetwijfeld te maken met de perifere ligging van het stadje, ver weg van het Kustnederlands, het kerngebied van de ingweonismen, en pal op de grens met Brabant, waar ze totaal onbekend zijn. Het opduiken van een ingweonisme als *Ripelmonde* zover in het binnenland is ook onverwacht omdat recessieve verschijnselen als ingweonismen al van bij hun ontstaan naar het westen werden teruggedrongen. De geleidelijke terugdringing van de Ingweoonse ontrondingen (en van de daarmee samenhangende spontane palatalisatie in woorden als *buc*, *wulf* enz.) in Oost-Vlaanderen kan nu gedetailleerder worden gevolgd aan de hand van de historische excerpten in het *Toponymisch Woordenboek van Oost- en Zeeuws-Vlaanderen* (Van Durme & Gysseling 2017).

Ten oosten van Gent zijn spellingen van toponymische grondwoorden als *brug*, *hul*, *put* met een geronde voorvocaal in de veertiende eeuw reeds algemeen. In Gent zelf zijn ontronde vormen dan al zeldzaam: 1337 *sgraven brigge*, 1322 *Brabant-bridge*, 1326 *burnepit* (Gysseling 1954: 40, 46, 68). In het westelijke Waasland zijn ontrondingen nog slechts te vinden in het oudste materiaal: Sinaai 1220 *Puppinspitte*. In Eksaarde is omstreeks 1349-1360 geen spoor meer van ontronde varianten van frequent voorkomende woorden als *Brughe*, *Herbrughe* en *Wolputte* (passim). Alleen *lettel* en *stic* komen er dan nog voor (Gysseling & Wyffels 1963: 64). Ook in Rupelmonde en zijn buurdorpen zijn in de late middeleeuwen met uitzondering van *stic* en *lettel* nauwelijks nog sporen van ontrondingen te vinden. In geen van de aangrenzende dorpen (Waasmunster, Beveren, Haasdonk, Vrasene, Verrebroek, Kieldrecht, Steendorp) komen toponymische grondwoorden als *brugge*, *put* of *hul* nog met

i-spelling voor. In Rupelmonde zelf vinden we in 1308 nog een *hille* (echter in een toenaam) en in Elversele in 1460 *scots pitte*, naast *tschoets putte*. In Kruike is in 1315, 1389 en later nog enkele keren de ontronde vorm *woelpitte* overgeleverd, maar vanaf 1360 meer en meer *woelputte*. De enige ontrondingen die merkwaardig genoeg tot vandaag nog niets van hun vroegere verspreiding hebben ingeboet en nog steeds tot tegen de Dender-Schelde-barrière bekend zijn, zijn *stik* en *lattel*.

De terugdringing van de ontrondingen toont aan dat zij als de minder gewaardeerde variant van een woordpaar werden gepercipieerd en dat reeds van bij hun ontstaan. Een overtuigend bewijs hiervoor is de naam van de stad *Brugge* (Van Loon 2000: 143; 2014: 167). De naam van deze belangrijke stad is van in de hoge middeleeuwen honderden keren geattesteerd, maar niet één keer (tenzij in het Oudengels en in teksten uit de Westhoek) met de ontronde vorm *Brigge*. De ontronde variant was nochtans in Brugge zelf bekend, zoals blijkt uit de oude naam van het buurdorp St.-Michiels-Brugge: 1089 *UUeinabriga*, *Weinabrigga*. De merkwaardige discrepantie in het gebruik van beide varianten heeft de etymologische verklaring van de stadsnaam *Brugge* steeds in de weg gestaan (zie o.m. Gysseling 1971; Schönfeld-Van Loey 1964: 261), maar is niets anders is dan de weerspiegeling van een statusverschil.

De hogere waardering van de geronde vormen is ook te merken in de naam *Rupelmonde*. De naam wordt in geschreven documenten overwegend *Rupel-* gespeld in plaats van *Ripel-* of *Repelmonde* (zie 5.1), en zoals in *Brugge* komen ook op het stadszegel van Rupelmonde geen ontronde vormen voor (De Potter & Broeckaert 1879: 109). De ontronde vorm heeft in het dialect echter tot op heden weten stand te houden, wellicht doordat het toponiem geen concurrentie ondervond van prestigieuzere geronde naamgenoten in de omgeving zoals dat wel het geval was met appellativa als *brugge*, *put* enz.

De terugdringing van het ontrondingsverschijnsel was niet alleen het gevolg van zijn sociolinguïstische stigmatisering. Ze was ook het gevolg van de centripetale strevingen in de late middeleeuwen naar een bovengewestelijke schrijftaal waarbij de

opvallendste regionale tegenstellingen werden uitgevlakt. Die tendens is in de toponymie van het Waasland nog goed na te gaan. Het Vlaamse *hul*, dat voordien reeds het Ingweoonse *hil* had verdrongen, kreeg in de late middeleeuwen concurrentie van het Brabantse *heuvel*. In Beveren vinden we naast 1403/4 *riethulle* reeds in 1392/5 *riet hueuel*, in Kallo naast 1413/4 *riethulle* in 1399/1400 *riethueuelle*. In plaats van het typisch Vlaamse *meersch* verschijnt al in 1386 in Kallo en in 1482 in Melsele het Brabantse *beemd*. Naast het Vlaamse *heed* 'heide' vinden we al in de veertiende eeuw tot ver in Oost-Vlaanderen het Brabantse *heide*. De typisch West-Nederlandse palatale vocaal in *busch*, *wulf* wordt in de vijftiende eeuw in het Waasland vervangen door Brabantse vormen met *-o-*. In Melsele komt naast het voorzetsel *up*, dat in heel Oost-Vlaanderen tot ca. 1500 de standaardvorm bleef, vanaf ca. 1460 ook *op* voor.

6.2. *Een onbekend ingweonisme*

Tegen de algemene tendens tot nivellering in heeft de Ingweoonse ontronding in *Repelmonde* samen met de relictten *stik* en *lettel* tot op heden in het dialect standgehouden. De beperkte gebruikskring van het toponiem bewijst dat de ontronding in dit geval geen geïmporteerd ingweonisme kan zijn (zoals het woord *zuid*, zie verder), maar een autonome ontwikkeling is van het plaatselijke dialect. Het lijkt dan ook weinig twijfel dat er in het dialect nog andere ontrondingen moeten hebben bestaan, al zijn die behalve de woorden *stik* en *lettel* nauwelijks nog te vinden. Dat we desondanks niet alle hoop hoeven op te geven, wordt bewezen door een merkwaardig archiefstuk dat is overgeleverd in het *Clementynboeck* van de stad Antwerpen.

Het *Clementynboeck*, genoemd naar paus Clemens V en aangelegd vanaf 1383, bevat afschriften van honderden documenten die voor de schepenbank van Antwerpen van 1288 tot 1414 werden verleden. Het is samen met o.m. het *Oudt Register metten Berderen* (1336-1465) van grote waarde voor de laatmiddeleeuwse geschiedenis van de stad omdat de originele akten

tijdens de Spaanse Furie in 1576 grotendeels verloren zijn gegaan. Het *Clementynboeck* werd voor zijn tijd voortreffelijk uitgegeven door Frans Jozef Van den Branden in 1888 (deel I) in het *Antwerpsch Archievenblad*.

Het *Clementynboeck* bevat een voor onze bedoelingen merkwaardige briefwisseling tussen de ingelanden van het broek van de Borgerweerd in Zwijndrecht, gelegen pal tegenover Antwerpen, en het stadsbestuur van Antwerpen (Van den Branden 1888: 346-347). In een verzoekschrift daterend van 21 april in een niet meegedeeld jaar omstreeks 1401, beklagen de ingelanden van de Borgerweerd zich bij de stad Antwerpen over het wanbeheer van de polder en de slechte staat van sluizen en watergangen. Zij verzoeken de stad Antwerpen als medebelanghebbende in de Borgerweerdpolder van haar kant een volmacht-drager aan te stellen die samen met hun eigen gedelegeerde, Amman Janssone, en met een derde ingeland, nog aan te duiden door de gemeente Zwijndrecht, het beheer van de polder zou overnemen. De magistraat van de stad Antwerpen schuift de zaak niet op de lange baan en antwoordt met een verbazende efficiëntie reeds één dag later, bovendien positief.

Beide brieven zijn taalkundig opmerkelijk omdat ze een aantal tegenstellingen tussen beide dialecten hebben bewaard. De taal van de verzoekers, vermoedelijk personen uit Zwijndrecht of omgeving, vertoont typisch Vlaamse eigenaardigheden die contrasteren met de taal in het antwoord van de stad Antwerpen. Er zijn de bekende Vlaams-Brabantse tegenstellingen *up* vs. *op*, *brouc* vs. *broec*, *hu* vs. *u* (pers. vnmw.), *ghemeenlec* vs. *ghemeyn*. De Vlaamse brief bevat verrassend ook een voorbeeld van een tot nu onbekende Ingweonse ontronding. Het woord komt in de brief tweemaal voor in een binomiale wending: *omme dmeeste nitscip ende proffyt ...ten nitscepe ende proffyte*. In haar antwoord neemt de stad Antwerpen de term over, maar dan met de eigen Brabantse en algemeen Middelnederlandse vormvariant: *omme ghemeyn nutschap*.

Volgens de *Middelnederlandse Spraakkunst* van Van Loey (1965: 24) zouden van woorden als *ghelucke*, *nutte*, *scudden*

‘beschutten’, *vullen* tot dan toe nog geen ontronde vormen met *i* of *e* zijn ontdekt.⁽¹⁷⁾ Met het Zwijndrechtse *nitscip* wordt Van Loey's lijstje met uitzonderingen iets korter. Onverwacht is wel dat dit onbekende voorbeeld van ontronding zoals *Repelmonde* niet aan het licht komt in het Kustnederlands, maar ver daarvandaan, tegen de grens met Brabant. Het zou dan ook niet verwonderen dat het nieuwe *Toponymisch Woordenboek van Oost- en Zeeuws-Vlaanderen*, vooral dan het nog niet gepubliceerde Zeeuws-Vlaamse deel nog andere onbekende ingweonismen aan het licht zal brengen.

6.3. *Primaire en secundaire ingweonismen*

De ingweonismen *Repelmonde* en *nitscip* zijn uitzonderlijke getuigenissen van een taalstadium dat door het ontbreken van teksten vóór de dertiende eeuw zich bijna volledig aan onze waarneming onttrekt. Hoewel de kans klein lijkt op de linker Scheldeoever nog meer onbekende ontrondingen op het spoor te komen, is het redelijk te veronderstellen dat nog andere ingweonismen in dat gebied kunnen worden gevonden.

Het paradevoorbeeld van een ingweonisme in het Nederlands is het woord *muide*. Het ontstond zoals het Oudengelse *mūða*, het Oudsaksische *mūtha* en het Oudsaksische *mūd* (naast *mund*) door compensatierekking uit **munþō* ‘monding’. De benaming wordt in tal van Oost-Vlaamse dorpen langs de Schelde tot diep in het binnenland aangetroffen, meestal voor een meers, en misschien, zoals in het Oudengels, ook wel voor een haventje (Ekwall 1968: 101) bij de monding van een rivier of een beek in Schelde, Dender of Leie. *Muide* is in Oost-Vlaanderen onder meer geattesteerd in Melsele (1397), Beveren (1392/5), Kruibeke (1469), Dendermonde (1298), Schellebelle (eind 14^e), Grimminge (aan de Dender) (1460), Gent (aan de samenvloeiing van Leie en Schelde) (1324) (Van Durme-Gysseling 2017: t.a.p.; Gysseling 1954: 62-63). Opmerkelijk is dat in Dendermonde zowel de Ingweonense als de Frankische benaming voor

⁽¹⁷⁾ Weijnen (1966: 226) signaleert nog Gents *ongelikke*.

‘monding’ (met bijhorend lidwoord) wordt aangetroffen: 1451-53 in de *Denremude* (GOKD 1966), 1393-94 *biweerde der Denremonde* (GOKD 1908: 273). Indien dezelfde plaats is bedoeld, is het een uniek voorbeeld van een lokaal Ingweoons-Nederfrankisch exoniem.

Het woord *muide* wordt algemeen beschouwd als bewijs voor een oud Ingweoons substraat in het Nederlands, maar is dat niet in alle bovengenoemde voorbeelden. Het woord heeft zijn ruime verspreiding in de eerste plaats te danken aan de intensieve riviervaart, die de hele middeleeuwen door werd beheerst door Zeeuwen en Hollanders (toen nog Friezen genoemd). Het is in de meeste van bovengenoemde attestaties waarschijnlijk als een leenwoord te beschouwen. Het is te vergelijken met Nederlands *zuid* en Duits *Süid*, dat het klankwettige **sunþ* (zoals nog in *Sundgau* in de Elzas) heeft kunnen verdringen en de standaardvorm is geworden.

Een aanwijzing voor die veronderstelling is dat *muide* ook wordt aangetroffen op de Brabantse Scheldeoever, waar ingweonismen niet thuishoren:

- Zandvliet 1148 *piscationem Huntemuden* (tegenover de monding van de eertijds oostwaarts stromende Honte in de Schelde, nu BASF-terrein) (van Dillo e.a. 2000: 76);
- Ossendrecht 1309 *Scoervlietmuden* (bij het gehucht Aanwas) (van Dillo e.a. 2000: 1280);⁽¹⁸⁾
- Antwerpen 1119 *Olmeremuthen* (nu Steenborgerweert);
- Schelle 1404 *totter Borbure muyden* (tegenover de monding van de Kruibeekse Barbierbeek) (Van den Branden 1888: 348);
- Niel (Rupel): *Maaibeek*, vroeger *Muyenbeke* (VW 2016: 209, met verkeerde etymologie).⁽¹⁹⁾

⁽¹⁸⁾ Met dank aan Karel Leenders voor deze aanvullingen en zijn commentaar bij volgende voetnoot.

⁽¹⁹⁾ Het toponiem *super Mude* is ook eenmaal aangetroffen in een oorkonde uit 1296 uit het ver landinwaarts gelegen Essen (prov. Antwerpen), waar echter geen bevaarbare waterloop van betekenis te vinden is (Van Loon 1970: 6). De oorkonde is slechts in afschrift bewaard. Van Dillo e.a. (2000: 977) lezen *Mude* echter als *Made* waarmee het problematische ingweonisme vervalt. Indien de

Een ander woord dat via de scheepvaart al vroeg aan het Ingweoons werd ontleend, is *baken*. Een van de grafelijke ambtenaren in Rupelmonde in de zestiende eeuw was de *baekenmeester* (De Potter & Broeckart 1879: 42). Het woord heeft een typisch Fries vocalisme. De klankwettige vorm van het woord in het Middelnederlands is echter *boken*, in het Oudsaksisch *bōkan* en Oudhoogduits *bouhhen* ‘signaal’. De Middelnederlandse vorm *boekijn*, *boekin* is enkele malen overgeleverd in het 13^e-eeuwse Zuid-Oost-Vlaamse *Van den Levene ons Heren*. Het heeft er de spirituele betekenis ‘voorteken, toonbeeld’. Met de betekenis ‘rivierbaken’ is Middelnederlands *boken* enkel bekend uit een oorkonde van hertog Jan uit 1297: “*van gheleide op die Scelt ende van bokenghelde in Eendrecht, welc geleede, tol ende bokenghelt leghet tusschen Vosulietshille ende Bortbure op onsen stroem*” (van Dillo e.a. 2000: 1004). Wel niet toevallig heeft de unieke bewijsplaats betrekking op het gebied van de Zeeschelde dat ons hier aanbelangt. De genoemde plaatsen zijn de Eendracht en Vosvliethille bij Tholen en Berdebure (‘planken barak’) in Hemiksem tegenover Bazel-Rupelmonde (zie bijgevoegde kaart). Het zeldzame *boken* is misschien ook bewaard gebleven in de Antwerpse plaatsnaam *Hoboken*. Een bezwaar tegen die etymologie is de spelling <u> in de drie oudste attestaties, die eerder op ‘beuken’ lijken te wijzen, zoals op gezag van Mansion 1936, Carnoy 1948-1949 en Gysseling 1960 (zie VG 2010) algemeen wordt aangenomen: 1135 *Hobuechen*, 1148 *Hobuken*, 1223 *Obuka*, 1259 *Hoboken*, 1322, 1329 *Hoboken*, 1508-9 *Hooboken* (Vangassen 1951: 40-41, 106). Een tweede bezwaar is dat de naam in het dialect niet met /u.ə/ wordt uitgesproken zoals men bij herkomst uit **baukan* verwacht, maar met open /ɔ:/. Dit bezwaar weegt echter minder zwaar aangezien ook de eerste lettergreep *Ho-* als /ɔ:/ wordt gerealiseerd, al is dat afkomstig uit **hauh* ‘hoog’. Indien de hier voorgestelde

lezing *Mude* toch juist zou zijn, zal het woord in Essen wellicht terechtgekomen zijn door Zeeuwse of Noord-Vlaamse ondernemers die in de twaalfde en dertiende eeuw op grote schaal in westelijk Noord-Brabant de turfontginning ter hand namen.

alternatieve etymologie juist is, zou *Hoboken* verwijzen naar een hoog bakken op de Schelde dat vermoedelijk opgesteld stond bij de Kille, een inham van 20m breed die 300 m het land inging op de plaats van het vroegere droogdok van Cockerill Yards (Dierckx 1982: 49-50, 93 met oude foto). Het is bekend dat in de zestiende eeuw bij grote drukte voor de Antwerpse rede de schepen voor anker moesten liggen wachten tot voor Hoboken.

Een ander woord dat zoals *muide* compensatierekking onderging, is *goes* ‘gans’ (Engels *goose*). *Goes* zal door zijn rurale betekenis in tegenstelling tot *muide* wel minder kans hebben gemaakt om als leenwoord te worden geëxporteerd. Waar het voorkomt, mag het bijgevolg als een autochtoon ingweonisme worden beschouwd. Het wordt in laatmiddeleeuws Vlaanderen dan ook alleen in het Kustnederlands aangetroffen (Van Loon 2014: 90-91): Aardenburg ca. 1218 *Gosbelec*, Duinkerke 1093 *Goselant*, Brugge *Goezepitstrate*.⁽²⁰⁾ Er is ook het klankwettig vergelijkbare Zeeuws-Vlaamse 1166 *Osmundi capella*, het verdwenen *Oosmondskerke* bij Oostburg, dat teruggaat op de persoonsnaam **Ans-mund*. Het Ingweoonse *goes* is in het Waasland mogelijk bewaard in het toponiem *Goezelaar* ergens in het Land van Beveren, wellicht in Melsele: 1295 *boidin de goeselar*, 1365 *janne van goeselaer*, 1460 *bi tgoeselaer*, ca. 1500 *op de donck biden goeselaer*. Indien het Ingweoonse *gōs* ‘gans’ ooit in het Waasland heeft bestaan, was het er in ieder geval als soortnaam in de late middeleeuwen al volledig verdwenen en vervangen door *gans*. Men vergelijkte Beveren 1392-95 *gans weede*, Kruikebeke 1490 *den gans putte*, Rupelmonde 1400 *gansmeersch*, Vrasene 1487 *gansdriesch*.

De ontronding in *Repelmonde*, *nitscip* en de compensatierekking in *muide*, *Goeselaer* worden traditioneel beschouwd als

⁽²⁰⁾ Het is verleidelijk ook de stadsnaam *Goes* hierbij te voegen. De oude vormen (1216 *Gous*, 1224 *Gos*, ca. 1305 *Ter Goes*, 1333 *Goes*, 1345 *Goys* enz.) (van Berkel & Samplonius 2006) vertonen echter geen van alle een ausloutende *-e*, wat herkomst uit een samenstelling **gōs-aha* ‘ganzenwater’ uitsluit. In de buurt van Schouwen is omstreeks 776 (kopie 1170-1175) wel een waternaam *Gusaha* overgeleverd.

bewijzen voor het bestaan van een Ingweoonse substraattaal die in de vroege middeleeuwen langzaam zou zijn verdrongen door het Nederfrankisch. Die voorstelling is echter ongenueanceerd. Ontronding en compensatierekking mogen als ingweonismen chronologisch niet over één kam worden geschoren. De compensatierekking in *muide*, *zuid*, *goes* behoort samen met het *s*-meervoud (over het ontstaan daarvan: Van Loon 2014: 73-77) tot de oeringweonismen. Ze berusten op gemeenschappelijke innovaties van het Kustnederlands, het Oudengels, het Oudfries en het Oudsaksisch en dateren ten laatste uit de vijfde eeuw. Het ontrondingsverschijnsel komt weliswaar ook in het Oudengels en het Oudfries voor, maar niet in het Oudsaksisch. Het berust dus niet op een gemeenschappelijke innovatie van de Ingweoonse talen.

De ontronding in *brigge*, *lettel*, *pit*, *stic* enz. behoort met zekerheid niet tot de oudste ingweonismen. Het is echter niet precies te dateren omdat de causale samenhang met de rest van het foneemsysteem niet duidelijk is. Voortgaand op de oudste betrouwbare spellingen (960 *Crumbriha*, Krombrugge in Merelbeke) is de ontronding ten vroegste in de tiende eeuw te dateren. Het toponiem *Ripelmunda* doet ons nu een extern dateringscriterium aan de hand. De naam ontstond naar alle waarschijnlijkheid in de tweede helft van de elfde eeuw, toen het stadje ongeveer gelijktijdig met Dendermonde (oudste vermelding 1088 *Thenremonde*) door de Vlaamse graaf werd gesticht als bestuurscentrum en controlepost op de Schelde en de Rupelmonding. De Ingweoonse ontronding moet bijgevolg op het ogenblik van de naamgeving in het plaatselijke dialect nog volop actief zijn geweest. Het kan echter geen kerningweonisme worden genoemd. Mocht het dat zijn geweest, dan had het nieuwe stadje niet *Ripelmunda*, maar **Ripelmutha* geheten.

Literatuur

- AA: *Antwerpsch Archievenblad*. Eerste Reeks (1-30), 1864-1893; Tweede Reeks (1-9), 1926-1934. <https://felixarchieff.antwerpen.be/archievenoverzicht/>.

- AS: *Acta Sanctorum* (68 dln.). Antwerpen-Brussel 1643-1925.
- AUGUSTYN, Beatrijs 1986. Integratie van natuurwetenschappelijke en historische bronnen voor de ontginningsgeschiedenis van het zuidoostelijke Westerscheldegebied. *Rotterdam Papers* 5: 137-146.
- CARNOY, Albert 1948-1949. *Origines des noms des communes de Belgique* (2 dln.). Leuven.
- BRUGMANN, Karl 1906: *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* II, 1: *Laut-, Stammbildungs- und Flexionslehre nebst Lehre vom gebrauch der Wortformen der indogermanischen Sprachen*. Straatsburg.
- DEBRABANDERE, Frans, DEVOS, Magda, KEMPENEERS, Paul, MENNEN, Vic, RYCKEBOER, Hugo, VAN OSTA, Ward 2010. *De Vlaamse Gemeentenamen*. Leuven.
- DE POTTER, Frans, en Broeckaert, Jan 1879. *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen* III: *Arrondissement St.-Nicolaas*. Gent.
- DE VAAN, Michiel 2000. Reconsidering Dutch *rups*, German *Raupe* 'caterpillar', *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 54: 151-174.
- DEVLEESCHOUWER, Jacques 1975. Nervische hydroniemen III. *Naamkunde* 7: 17-23.
- DIERCKX, Hendrik 1982. *Geschiedenis van Hoboken*. Hoboken.
- FEW: *Französisches Etymologisches Wörterbuch* <apps.atilf.fr/lecteur-FEW/index.php/site/>
- FOSTER, Elżbieta 1998. Besiedlung des Landes Ruppín, dargestellt am Ortsnamenmaterial. *Zeitschrift für Ostmitteleuropaforschung* 47: 475-501.
- GOKD: *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land Van Dendermonde*. 1868-1938; 1975-.
- GERULLIS, Georg 1922. *Die altpreußischen Ortsnamen*. Berlijn-Leipzig.
- GOOSSENS, Jan 1985. Daas 'paardevlieg' en zijn varianten in de Nederlandse en Nederduitse dialecten. *Mededelingen VLDN* 32: 229-240.
- GREULE, Albrecht 2014. *Deutsches Gewässernamenbuch*, Berlijn-Boston.
- GYSSELING, Maurits 1954. *Gent's vroegste geschiedenis*. Antwerpen-Brussel.
- GYSSELING, Maurits 1960. *Toponymisch Woordenboek* (2 dln.). Brussel. Nu ook DE HERDT, Tom J., WOUTERS Annelies e.a. <<http://bouwstoffen.kantl.be/tw/>>
- GYSSELING, Maurits & WYFFELS, Carlos 1963. Het oudste register van wettelijke passeringen van Eksaarde (1349-1360). *HKCTD* 37: 57-147.

- GYSSELING, Maurits 1971. Een nieuwe etymologie van Brugge. *Naamkunde* 3: 1-4.
- GYSSELING, Maurits 1983. Prehistorische waternamen II. *HKCTD* 57: 163-187.
- JACOBS, Jozef 1911. *Vergelijkende klank- en vormleer der middelvlaamse dialecten I: Klankleer*. Gent.
- JACQUES, Michel & MARIAGE, Florian 2015. Note de philologie architecturale: les maisons *helde* ou *helde* de Tournai (XIIe-XVIIIe siècles). *HKCTD/BCRTD* 87: 63-84 (tevens in *Bulletin Pasquier Grenier* 117, 2014).
- KEMPENEERS, Paul, LEENDERS, Karel, MENNEN, Vic, & VANNIEUWEN-HUYZE, Bram 2016. *De Vlaamse Waternamen I: De provincies Antwerpen, Limburg, Vlaams-Brabant en Brussels Hoofdstedelijk Gewest*. Leuven.
- KEMPENEERS, Paul, LEENDERS, Karel, MENNEN, Vic & VAN DURME, Luc 2018. *De Vlaamse Waternamen II: De provincies West- en Oost-Vlaanderen*. Leuven.
- KIDEN, Patrick 2006. De evolutie van de Beneden-Schelde in België en Zuidwest-Nederland na de laatste ijstijd. *Belgeo* 3: 279-294. <<https://journals.openedition.org/belgeo/12025>>
- KRAHE, Hans & Wolfgang MEID 1969. *Germanische Sprachwissenschaft III: Wortbildungslehre*. Berlijn-New York.
- LEENDERS, Karel A.H.W. 1986. De Antwerpse polders in de middeleeuwen. *Rotterdam Papers* 5: 161-168.
- LOICQ, Jean 2014. *Les noms de rivières de Wallonie y compris les régions germanophones*. Leuven.
- LVA: *Het Land van Aalst*. 1949-.
- MIKLOSICH, Franz 1886. *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*. Wenen.
- MIOULET, Joost, BARTEN, Carin 1994. *De Romeinse brug tussen Cuijk en Middelaar. Van ontdekking tot reconstructie*. Utrecht.
- NÈGRE, Ernest 1990-1991. *Toponymie générale de la France* (3 dln.). Genève.
- OREL, Vladimir 2003. *A Handbook of Germanic Etymology*. Leiden.
- PAUWELS, Jan 1938. De *r* van Sinterklaas. *HKCTD* 12: 111-118.
- PECKLERS, J.N. 1968. La *TABOYAA* n'est-elle pas la Dyle? *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis* 46: 67-80.
- PEETERS, Jean-Paul 19994. De oudst bekende gedetailleerde rekening van de grafelijke tol van Rupelmonde (24 juni 1385-31 januari 1386). *HKCG* 160: 259-312.

- POTTMEYER, Heinrich 1906. Eenige nasporingen over de plaatsnamen der provincie Antwerpen. *Bijdragen tot de Geschiedenis* 5: 396-408.
- PRIMS, Floris 1931. De rechten van Brabant en van Vlaanderen op de Schelde. *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde*: 889-964.
- ROELANDTS, Karel 1950. In: *Album aangeboden aan prof. dr. L. Grootaers*. Leuven: 159-175.
- SANDNES, Jørn & STEMSHAUG, Ola 1990. *Norsk stadnamleksikon*. Oslo.
- SANTANO MORENO, Julián 1997. Latin Rūpīna. *Nouvelle Revue d'onomastique* 29-30: 63-69.
- SCHÖNFELD, Moritz & VAN LOEY, Adolphe 1965. *Schönfeld's Historische Grammatica van het Nederlands*.
- SERRURE, Constant P.F. 1861. *De weerbare mannen van het Land van Waas*. Gent 1861.
- SPILLEMAECKERS, Julien, 1944. *Bijdrage tot de toponymie van het kanton Puurs en vooral van het land van Bornem*. KULeuven (lic. verh.).
- STORME, Annelies, LOUWYE, Stephen, CROMBÉ, Philippe, DEFORCE, Koen. 2016. Postglacial evolution of vegetation and environment in the Scheldt Basin (northern Belgium). *Vegetation history and Archaeobotany* 26: 293-311.
- TAVERNIER-VERECKEN, Cécile 1968. *Gentse naamkunde van ca. 1000 tot 1253*. Brussel.
- TORP, Alf & FALK, Hjalmar 1909. *Wortschatz der germanischen Sprach-einheit*. Göttingen.
- VAN BERKEL, Gerald & SAMPLONIUS, Kees 2006. *Nederlandse plaatsnamen*. Utrecht.
- VAN DEN BRANDEN, Frans 1888. Clementynboeck 1288-1414. *Antwerpsch Archievenblad* 25: 101-465. <www.felixarchief.be/2 Home/>
- VAN DER HERTEN, B. 1989. Rupelmonde van 1150 tot 1550. Een grafelijke enclave in het land van Waas. *Annalen Oudheidkundige Kring Land van Waas* 92: 213-244.
- VAN DILLO, M., VAN SYNGHEL, G.A.M., m.m.v. E.T. van der Vlist 2000. *Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312*. II (2 dln.). Den Haag. <resources.huylgens.knaw.nl/retroboeken/obnb>.
- VAN DURME, Luc 2011. Enkele waternamen en andere toponiemen uit het noorden van Vlaanderen. *HKCTD* 88: 259-288.
- VAN DURME, Luc & GYSSELING, Maurits 2018. *Toponymisch Woordenboek van Oost- en Zeeuws-Vlaanderen*. <<http://ctb.kantl.be/publicaties/toponymisch-woordenboek-van-oost-en-zeeuws-vlaanderen>>

- VAN ESBROECK, K. 1968. *De tol te Rupelmonde en int Wiel 1541-1542 en 1547-1548*. Lic. KULeuven
- VANGASSEN, Hendrik. 1952. *Bouwstoffen tot de historische taalgeografie van het Nederlands: Hertogdom Brabant*. Brussel.
- VAN LOEY, Adolphe 1964-1965. *Middelnederlandse Spraakkunst* (2 dln.). Groningen-Antwerpen.
- VAN LOON, Jozef 1970. Een schenking te Essen in 1296. *De Spycker* (Essen) 27: 1-10.
- VAN LOON, Jozef & WOUTERS, Annelies 1991. De ouderdom van de taalgrens in het stroomgebied van de Zenne. *Taal & Tongval* 43: 47-67.
- VAN LOON, Jozef 2000. *De ontstaansgeschiedenis van het begrip 'stad'*. Gent.
- VAN LOON, Jozef 2014. *Historische Fonologie van het Nederlands*. Antwerpen.
- VAN LOON, Jozef 2017. *Lo, Donk, Horst. Taalkunde als sleutel tot de vroege middeleeuwen*. Leuven.
- VERBOVEN, Hilde & DE HAAN, Auke 2012. Onder water, boven water. Relicten in een oude rivierpolder. *Relicta* 9: 149-190.
- VERHULST, Adriaan & GYSSELING Maurits 1962. *Le Compte Général de 1187, connu sous le nom de "Gros Brief", et les institutions financières du comté de Flandre au XIIIe siècle*. Brussel.
- VERSTEGEN 1941 De ontrondingsgebieden in Zuid-Nederland. *HKCTD* 15: 299-304.
- VG 2010: zie DEBRABANDERE.
- VON WARTBURG: zie FEW.
- VOS, P.C. & VAN HEERINGEN, R.M. 1997. Holocene geology and occupation history of the province of Zeeland. In: FISCHER, M.M. (ed.). Holocene evolution of Zeeland (SW Netherlands). *Mededelingen Nederlands Instituut voor Toegepaste Geowetenschappen* 59: 5-109.
- VW 2016 EN 2018: zie KEMPENEERS.
- WEIJNEN, Antoon 1963. Het verspreidingsgebied van de ontronding. *TNTL* 79: 81-102.
- WEIJNEN, Antoon 1966. *Nederlandse dialectkunde*. Assen.

Jozef VAN LOON